

Bestandssammensætning og -evaluering: Supplerende kompendium

Hjørland, Birger

Publication date:
1991

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Hjørland, B. (1991). *Bestandssammensætning og -evaluering: Supplerende kompendium*. (2 udg.).

BESTANDSSAMMENSÆTNING OG -EVALUERING*.

Supplerende kompendium.

af Birger Hjørland

Danmarks Bibliotekskole

2. udg. 1991

Forord.

I faget "Bestandssammensætning og -evaluering" på BDI-grunduddannelsens 4.semester anvendes som grundbog Niels Ole Pors' **Døde bøger og tomme hylder. Om evaluering og styring af bibliotekets materialebestand** (Valby 1990).

Dette supplerende kompendium indeholder dels noter til lærebogen (følgende dennes disposition), dels nogle statistiske oversigter og artikler, der giver dette abstrakte stof lidt konkret indhold. Eksempelvis omhandler lærebogen bibliometriske metoder, og jeg benytter lejligheden til at præsentere nogle konkrete bibliometriske data, som jeg tidligere har arbejdet med. Endelig har jeg påbegyndt udarbejdelsen af forklaringer og definitioner af centrale begreber vedr. dette kursus.

Jeg takker Hans Juul-Larsen for tilladelse til at anvende statistik vedr. indlånet ved Odense Universitetsbibliotek samt Svend Larsen for tilladelse til anvendelse af artiklen om den vesttyske debat om magasinbehov og kassation.

3. december 1991

Birger Hjørland

INDHOLD:

Målsætninger og samlingspolitik.....	2
Bestandsevaluering.....	5
Brug og brugere.....	11
Tilgængelighed.....	12
Citationsanalyser.....	14
Cirkulationstal og bestandsdimensionering.....	14
Indikatorer til bestandsstyring.....	20
Forældelse.....	21
Udtynding og kassation.....	23
Referencer.....	24
 Bilag 1:	27
Noter fra Finn Hjortgaard Christensen.	
 Bilag 2:.....	30
Juul-Larsen, Hans: Statistisk undersøgelse over indlånet ved Odense Universitetsbibliotek oktober 1988. Odense, marts 1989. 14 sider (mimeo.).	
 Bilag 3:.....	45
Hjørland: Bibliometriske analyser i psykologien. Nordisk Psykologi, 1981, 33, side 176-190.	
 Bilag 4:.....	60
Svend Larsen: Strukturtilpasning eller trussel mod kulturen. Træk af den vesttyske debat om magasinbehov og kassation i de videnskabelige biblioteker. Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen, 1990, 77(2), side 50-58.]	
 [Bilag 5:	(udeladt).
Davidsen, Thorkild & Merete Licht: Fordeling af bogkøbsbudgetter på fag i forskningsbiblioteker. Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen, 62-63, 1975-76, side 3-15. (Artiklen er en forkortet udgave af en intern rapport fra 1973, der er indgået i DBs bibliotek). Dette bilag optrykkes ikke her, da det indgår i kompendiet i materialevalg]	
 Begrebsforklaringer	69

* Dele af indholdet i dette kompendium er publiceret i Hjørland, 1990.

UNDERVISNINGSNØTER*:

MÅLSÆTNINGER & SAMLINGSPOLITIK.

Hvad er et biblioteks målsætning eller målsætninger? Spørgsmålet kan besvares så konkret og detaljeret, at det ikke rummer egentlige handlingsanvisninger, fordi det ikke tillader en generalisering over bl.a. tid og sted. Et hospitalsbibliotek har en anden målsætning end et firmabibliotek, et skolebibliotek har en anden målsætning end et forskningsbibliotek, et folkebibliotek har en anden målsætning end et nationalbibliotek og biblioteket i Skjern har en anden målsætning end biblioteket i Søllerød o.s.v.

Indenfor biblioteket kan man se på målsætningen af hver enkelt proces og hver enkelt bog, hvert enkelt dokument. Man kan f.eks. sige at det bl.a. er bibliotekets målsætning at kunne levere fotokopier af nyere tidsskriftsartikler. Et af problemerne med en sådan detaljeret opremsning af processer og materialer er, at det ikke fremgår, hvordan man optimerer bibliotekets funktioner ved f.eks. at omprioritere mellem disse funktioner og materialer.

Omvendt kan man også generalisere en målsætningsbeskrivelse så meget, at den bliver næsten indholdstom. Ofte defineres bibliotekers formål blot som "at stille bøger og andre egnede dokumenter til rådighed". Dette er en formålsbeskrivelse, der gør det svært at forholde sig konkret til, om den måde biblioteket fungerer på og forvalter sine bevillinger på opfylder en målsætning: man kan jo f.eks. ikke ud fra en så generel evaluering se, om det er de rigtige bøger, man køber, og om de stilles effektivt til rådighed.

Et bibliotek kan idag næppe anses som et mål i sig selv (og slet ikke som beskæftigelsesterapi for de ansatte). Et bibliotek kan have prestigefunktioner og nationale identitetsfunktioner m.v. I al væsentligt er det dog vigtigt at være opmærksom på, at bibliotekers formål ligger uden for dem selv: i den forskning, undervisning, oplysning og kulturformidling, som de er sat til at tjene.

Bibliotekers formål er ikke de samme idag som for tre hundrede år siden, og de vil ikke være de samme imorgen. I enevældens tid havde kongens bibliotek bl.a. funktioner med henblik på statsmagts censur overfor borgerne. I USA har Library of Congress bl.a. funktioner overfor udgavernes copyright til deres bøger. I perioder hvor skivekunsten var en stærkt begrænset evne spiller biblioteker en helt anden rolle end i massekommunikationssamfundet. Informationsekspllosionen gør det mere og mere nødvendigt for biblioteker at være selektive og at definere målene mere og mere i forhold til brugerne end i forhold til materialerne: Så længe bibliotekerne kunne erhverve tilnærmelsesvis alle bøger (og bestemte dele af samlingerne ikke var konstant udlånt), da kunne man koncentrere sig om at opbygge komplette eller afrundede samlinger, og hvem der ville kunne benytte dem, til de formål, de nu engang havde. Så snart prioriteringen for alvor er nødvendig, er det nødvendigt for biblioteket at vide, hvad det er man prioriterer eller bortprioriterer, d.v.s. hvilke konsekvenser prioriteringen har. Man må med andre ord i stadig højere grad betragte samlingsopbygning som en investering, og man må mere og mere interessere sig for denne investerings profitabilitet set i forhold til den gavn, som brugerne har af samlingerne.

Dette betyder videre, at man må interessere sig for hver enkelt omkostningsfaktor separat: bogpriser, tidsskriftspriser, indbindingsomkostninger, priser på plads og magasiner (f.eks. priser for at have tidsskrift x opstillet i n antal år), personaleomkostninger (som må ses i relationer til de funktioner, der udføres, d.v.s. f.eks. katalogisering, emnebeskrivelse, boganskaffelser publikumsvejledning o.s.v. o.s.v.). Når man beskæftiger sig med et biblioteks målsætning er det vigtigt at gøre dette på en sådan måde, at den beskrevne målsætning tillader hele tiden at tilpasse bibliotekets virksomhed efter målsætningen, men under hensyntagen til ændringer i bibliotekets interne og eksterne vilkår. Det kan eksempelvis forholde sig således, at et bibliotek for at opfylde sin målsætning kasserer gamle tidsskrifter, der let kan fås ad anden vej (f.eks. fuldttekst online), og herved opnår en rationaliseringsgevinst, der betyder at bibliotekets overordnede målsætning (om at forsyne forskningen med relevant litteratur) kan nås i endnu højere grad.

Det mest præcise målsætningsarbejde, jeg kender fra noget bibliotek, stammer fra det daværende "UB2", nu Danmarks natur- og lægevidenskabelige Bibliotek. Den er beskrevet i en projektgrupperapport fra 1975 og delvis resumeret i Junghans (1985). Junghans betoner stærkt bibliotekets rolle som den fysiske tilgængeliggørelse af dokumenter, men kommer dog også ind på litteraturformidlingen (hvad vi måske kan kalde den informationsmæssige adgang til dokumenter). I lyset af de nyskabelser, der foregår i disse år (bl.a. med fuldttekstbaser, hvor det måske ikke er den fysiske tilgængelighed, men den intellektuelle, økonomiske og teknologiske tilgængelighed, der er afgørende) mener jeg, at det mest rigtige må være at sige, at et forskningsbiblioteks formål er at optimere bl.a. forskningens adgang til nødvendige informationer.

Junghans skriver videre (s 41): "Et slags svar på spørgsmålet om, hvad det enkelte forskningsbiblioteks operative målsætning kan siges at være, kan imidlertid findes, hvis man tager sit udgangspunkt i det forhold, at bibliotekets værdi for brugerne og for samfundet er nøje forbundet med den brug, der rent faktisk gøres af biblioteket, hvad enten denne sker som lån af bøger eller tidsskrifter, i form af edb-baseret litteratursøgning, i form af gennemsyn af de på læsesalen fremlagte tidsskrifter eller brug af håndbogssamlingen sammesteds eller på anden måde. Det synes da nærliggende at spørge, om ikke maksimeringen af brugen eller måske endnu bedre maksimeringen af den nytteværdi (min understregning), der knytter sig til brugen, kunne gøres til forskningsbibliotekernes operative hovedmålsætning..." Senere går Junghans over til at beskrive de handlingsparametre, der står til bibliotekets rådighed for at påvirke nytteværdisummen : Accessionspolitikken, fjernlåns politikken, tidsfaktoren, den geografiske faktor, pristpolitikker, litteraturformidling, anden service, PR og reklame samt rationaliseringer af enhver art, og han fastslår, at ideelt set bør hver handlingsparameter vurderes ud fra det bidrag, den giver til det enkelte biblioteks samlede nytteværdisum, sammenholdt med omkostningerne. Dette vil efter Junghans mening kræve en langt større omkostningsbevidsthed og en langt større markedsorientering end bibliotekerne har været vant til.

Vi har her præsenteret et biblioteks målsætningsbeskrivelse eller måske rettere målsætningsarbejde, da det ikke er en officiel målsætning. De tanker, der ligger bag disse målsætningsanalyser fik for UB2 konkrete virkninger, bl.a. - i al fald for en periode - en voldsom satsning på levering af gratis fotokopier som erstatning for hjemlån, fordi man fandt, at brugernes samlede nytteværdi af biblioteket herved blev optimeret. Alligevel savnes

også fra dette biblioteks side vigtige aspekter i målsætningsbeskrivelsen, bl.a. hvad angår bestandssammensætningen, f.eks. en beskrivelse af i hvilket omfang UB2 selv bør abonnere på tidsskrifter i den mest benyttede medicinske database Medline og i hvilket omfang man kan affinde sig med evt. indlån fra andre, især udenlandske biblioteker.

En målsætningsbeskrivelse er principielt en beskrivelse af de behov, som biblioteket skal løse for samfundet og for brugeren (herunder naturligvis fremtidige brugere - tidshorisonen er en vigtig del af målsætningsbeskrivelsen). En diskussion af materialesammensætning og -typer må ses som en kvensekvens af behovsbeskrivelsen, ikke som et selvstændigt led på linie med behovsbeskrivelsen. Det kan således ikke være et mål i sig selv at have f.eks. et fags klassiske litteratur på originalsproget, men det kan være en del af brugerbehovene at kunne vende sig til kilderne, når der f.eks. bliver tvivl om deres rette fortolkning, og dette og lignende behov kan begrunde anskaffelse og opbevaring af fagets klassikere. I sammenkoblingen af målsætning med materialetyper foretager vi altså en treleddet analyse: 1) brugerbehov 2) litteraturfunktioner 3) litteraturtypologi. Det er vigtigt at gøre sig denne rækkefølge klar, fordi behovene kan dækkes på forskellig måde, og derved ofte af forskellige litteraturtyper.

Da alle bøger jo til syvende og sidst har potentielle muligheder for at dække eet eller andet behov (om ikke andet den "historiske interesse"), er det naturligvis afgørende, at biblioteket kan skelne mellem primære behov, der skal prioriteres højt og sekundære behov, der skal prioriteres lavere. Hvis man prioriterer alt lige højt, er det det samme som ikke at have nogen prioritering eller målsætning.

Bibliotekers (og informations) formål er at optimere brugernes beslutningsgrundlag og handlingsgrundlag. Eksempler kan være valg af uddannelse, orientering i det politiske system, kulturtilbud, fremstillingsvirksomhed, hobby, rekreation etc. etc. Mange af disse aktiviteter kan løses udenom bibliotekerne, og bibliotekernes eksistensberettigelse ligger i at tilstrækkeligt mange handlinger foretages mere optimalt med bibliotekets hjælp end uden. Det er imidlertid overordentligt vigtigt at gøre sig klart, at selvom brugerbehovene er bibliotekernes eneste berettigelse, så ligger der ikke heri, at brugernes efterspørgsel dermed skal være den eneste rettesnor for bibliotekernes virksomhed. Dette skyldes først og fremmest, at informationsbehov kan være subjektivt erkendt eller ikke-erkendt. Der er ikke noget mystisk ved ikke-erkendte informationsbehov. Mennesker, der uddanner sig er i ret vidt omfang underlagt andre menneskers vurderinger af, hvad der er relevant viden. Man forventer ikke at en studerende selv har fuldt indblik i sit eget informationsbehov, det har han læreren til. På samme måde har låneren i et vist omfang bibliotekaren til at vejlede brugeren med at nå frem til en erkendelse af sit objektive informationsbehov. En meget væsentlig rolle for biblioteket er således at muliggøre at brugeren får indsigt i sit eget informationsbehov: at gøre brugerne opmærksom på materialer af mulig relevans.

Når vi så kraftigt fastslår, at brugerbehovene er udgangspunktet for målsætningen, så er der imidlertid en vigtig praktisk modifikation: biblioteker kan have et samarbejde eller en formel afgrænsning, der gør at de skal koncentrere sig om bestemte materialetyper/fag. I så fald er der dybest set også tale om en praktisk organisation, hvis formål i sidste ende er at optimere brugernes adgang til informationen. Brugernes behov er da blot et mere middelbart udgangspunkt for målsætningen.

Dette forhold fører over i en anden problematik, der er central for bibliotekerne: I praksis er der en bedre mulighed for at koordinere anskaffelserne af tidsskrifter end for bøger, idet de personaleressourcer, der blev anvendt til koordineringen ellers let ville overstige besparelsen ved samme koordineringen. Tilsvarende kan man sige, at bestandsvaluering af tidsskrifter og aviser har en langt bedre "cost-benefit" ratio end evaluering af bøger, såfremt dette skal gøres individuelt, bog for bog.

En afklaret målsætning og samlingspolitik er den vigtigste og mest afgørende faktor i planlægningen af BDI-ydelser, og alligevel er den nok det mest forsømte område. Man kan sige, at der reelt eksisterer meget store frihedsgrader, indenfor hvilke bibliotekerne kan fastlægge deres service. Fra bruger- og skatteydernes side er det vigtigt, at bibliotekernes målsætning er så eksplicit som mulig, så brugerne ved, hvilke ydelser de kan forvente, og så der gives en mulighed for at undersøge/evaluere, i hvilket omfang bibliotekernes målsætning (og dermed brugernes og samfundets behov) er indfriet.

Hvor mange biblioteker har eksplicitte, nedskrevne målsætninger endsige betænkninger med bilag, evt. mindretalsudtalelser eller alternative overvejelser. Man kan jo f.eks. bare kigge på et biblioteks som Biblioteksskolens. Burde ikke dette bibliotek være et foregangseksempel med en publiceret målsætning? En sådan målsætning kunne f.eks. afgøre, hvorvidt DBs bibliotek så det som sin målsætning at udlåne databasemanualer til andre biblioteker, at dække informationsproblemer i enkelte videnskaber og fag etc. etc.

En sådan målsætning kan man ikke blot nedskrive uafhængigt af de konkrete erfaringer og overvejelser, man har gjort sig i biblioteket. I og med at man arbejder med nogle bestemte emne eller materialetyper (eksempelvis ovennævnte edb-manualer), kommer man ind i problemer og overvejelser, f.eks. om, at det vil være håbløst at begynde en tilfredsstillende dækning, og at man derfor afstår. Det er den overordnede, eksplicitte beskrivelse af sådanne målsætninger, der giver brugeren en klarhed over, hvad han kan forvente og hvad han ikke kan forvente, og som giver udgangspunkt for at evaluere, om der er overensstemmelse mellem målsætning og virkelighed.

Ved undervisningen i metoder til evaluering og styring af bibliotekets materialebestand ville det være pædagogisk at tage udgangspunkt i konkrete (evt. konstruerede) eksempler på hvordan en målsætningsbeskrivelse kan se ud, for at have dette udgangspunkt i hovedet, når de enkelte metoder gennemgås og diskuteres. Indtil vi evt. får konstrueret nogle mere specifikke eksempler på målsætningsbeskrivelser, vil vi henvise til to eksempler udarbejdet af Erik Alstrup & Michael Kristiansson til undervisningen i materialevalg.

BESTANDSEVALUERING

1. Formål

NOP opregner en længere række formål med bestandsvalueringen (side 21). Det centrale er imidlertid det punkt, der angår evalueringen af i hvilken udstrækning brugerbehov er opfyldt. De øvrige af de nævnte formål er sekundære i forhold hertil.

1a. Organisation.

NOP behandler ikke bestandsvalueringens organisation: hvem, der skal foretage den, hvor

ofte den skal foretages etc. Det fremgår imidlertid af bogens bagside, at en evaluering bør ske løbende, ligesom det under afsnittet om mønsterfortegnelser inde i bogen fremgår, at de samme kilder ikke bør anvendes til samlingsopbygning og -evaluering. D.v.s. vi kan udlede, at NOP forestiller sig en løbende, uafhængig bestandsevaluering i forhold til de bibliotekarer, der har ansvar for det løbende bogvalg og dermed samlingsopbygning.

Efter vor opfattelse bør der i en vis udstrækning også finde en sådan uafhængig evaluering sted. Man kan sige, en uafhængig evaluering er en slags forbrugerkontrol af, at biblioteket forvalter sine midler på en for brugerne tilfredsstillende måde. Man kan så diskutere, hvad en sådan forbrugerkontrol nærmere set bør bestå af, men det er helt klart i brugernes interesse at eksplicitte målsætninger og prioriteringer offentliggøres, og der gives klareste mulig information om, hvilken service brugerne kan forvente, f.eks. med hensyn til tilgængelighedsmål for ønsket information, med hensyn til leveringstider etc. En faktisk overholdelse af fagdelingsplaner og andre opgavefordelinger bibliotekerne imellem burde også være en selvfølgelig ting for biblioteksvæsnets centrale instancer, og udføres uafhængigt af enkeltbibliotekernes egne interesser. Sådan uafhængig, eksplicit evaluering er også en forudsætning for forskning og hermed på en fremtidig effektivisering af bibliotekerne på grundlag af BDI-forskning.

Imidlertid mener vi ikke, at bestandsevaluering blot er et spørgsmål om "forbrugerkontrol". Vi mener i høj grad, at løbende bestandsevaluering er en del af materialevalgsprocessen (og evt. kassationsprocessen) i bibliotekerne. D.v.s. vi mener, at en del af bestandsevalueringen er en løbende (men velnok uregelmæssig) proces, som fagreferenten eller bibliotekaren foretager for at tilpasse sin samlingsopbygning (og evt. sin formidling) til brugernes behov. I sit arbejde med samlingen, med brugerne og med bogvalgskilderne opbygger bibliotekaren en stadig større bevidsthed om samlingens funktioner i relation til brugerne og benytter efter tid, evner og mulighed de forskellige informationer, der kan påpege behovet for nye tiltag, f.eks. indkøb i nye emneområder eller af nye materialeformer.

De evalueringsmetoder, der anvendes til henholdsvis "forbrugerkontrol" og materialevalg kan sagtens være identiske, f.eks. bibliometriske undersøgelser, men de kan også være forskellige, og en mere præcis diskussion af bestandsevalueringsmetoder forudsætter derfor en nærmere præcisering af evalueringens formål, idet det for nogle metoders vedkommende gælder, at de er egnede til intern bestandsevaluering, men ikke er uafhængige ("unobtrusive") nok til en objektiv, ekstern evaluering. Omvendt kan det det forholde sig sådan, at nogle metoder måske er egnede til en ekstern bestandsevaluering, men måske uegnede til en evaluering i forbindelse med materialevalg, fordi metoden i realiteten er overflødig i forhold til mere informative kilder til brug for samlingsopbygning.

Når NOP fastslår, at mønsterfortegnelser ikke er velegnede til bestandsevaluering fordi de samme fortegnelser allerede har været benyttet ved bestandsopbygningen, så er det jo et spørgsmål om, hvad det er man ønsker at teste. Man kan jo f.eks. få testet, om bibliotekaren har husket at anvende denne mønsterfortegnelse.

Vi må foreløbig konkludere, at vi - hos NOP som i bibliotekspressen - savner en diskussion af hvilken evaluering, der bør finde sted, og hvordan den bør prioriteres i forhold til andre opgaver. Der savnes også overvejelser om evalueringens "cost-benefit". Vi er helt enige med NOP i, at bestandsevaluering er (eller burde være) ryggraden i biblioteksarbejde.

2. Metoder

NOP gennemgår en række metoder til bestandsvaluering. Ved dem alle er der tale om en mere eller mindre udtalt eensangsforsøelse.

Dette forhold er nok een af forklaringerne på, at metoderne virker nye og lidt fremmedartede i det danske biblioteksvæsen på den i NOP præsenterede måde: I dansk biblioteksvæsen er der nok større tradition for og tilbøjelighed til at betragte evaluering af et biblioteks materialebestand som en løbende proces, som ikke mindst det daglige arbejde med materialevalg og brugerbetjening giver feed-back til og grundlag for. Eksempelvis betragtes bestandsvaluering på Det kongelige Bibliotek mere som en løbende proces ved fagreferenten. Især tidligere var det almindeligt, at fagreferenterne lejlighedsvis gennemgik bl.a. retrospektive kataloger og bibliografier (en praksis, som de senere års besparelser har begrænset væsentligt).

2.1 Personbaseret evaluering

Terminologisk virker det uheldigt at tale om personevaluering i denne forbindelse. Personevalueringer foretages f.eks. af bedømmelsesudvalg i forbindelse med ansættelsessager. Jeg foreslår derfor termen personbaseret evaluering.

Der ligger i NOPs bog en klar tone af forbehold overfor personbaseret evaluering, som jeg er lidt uforstående overfor. Bl.a. anses den for subjektiv sammenlignet med andre metoder, et forhold jeg vil prøve at tilbagevise:

Hvad vil det sige, at noget er subjektivt? Den verdensberømte danske sprogforsker Louis Hjelmslev (1963, side 10) skriver om sin bog:

"Fremstillingen er ikke subjektiv. Et stærkt moment af personlige anskuelser med hensyn til forskningens mål og midler og med hensyn til opfattelsen af problemerne er uundgåeligt; men disse anskuelser er ikke subjektive, de er objektive, idet de bygger på argumenter. Det, der fremstilles, er ikke tro, men underbygget tænkning."

Jeg mener meget langt at Hjelmslev har ret. Han er dog ikke særlig præcis i sin definition af objektivitet. Også Jehovas Vidner vil mene, at de bygger på argumenter, det bliver deres viden ikke objektiv af. Man må inddrage kvaliteten af argumentationen når man vil skelne mellem subjektivitet og objektivitet.

Spørgsmålet om subjektivitet og objektivitet er et erkendelsesteoretisk nøglespørgsmål. De fleste er enige om, at en betingelse for at en ting er objektiv, er at den:

1. Er uafhængig af den erkendende person (det erkendende subjekt).

De fleste (herunder NOP) bliver imidlertid stående ved denne definition. Den er imidlertid utilstrækkelig. En hel befolkning kan godt være offer for en illusion. En ting bliver ikke objektiv af at flere eller alle mener det. (Såfremt alle mener det, kan man tale om konsensus, og konsensus definerer altså ikke nødvendigvis objektivitet. Således var det i forrige

århundrede almindeligt at acceptere frenologien som videnskab, men alle tog - som vi ved idag - fejl: den tids opfattelse var ikke objektivt rigtig). Det er derfor (jfr. den realistiske erkendelsesteori) nødvendigt at tilføje endnu en betingelse, der skal være opfyldt, når man taler om objektivitet:

2. Skal være i overensstemmelse med virkeligheden.

Det er naturligvis netop problemet at fastslå, hvornår noget er i overensstemmelse med virkeligheden. Vi skal ikke her begive os videre ind i erkendelsesteori, men blot fastslå - med Hjelmslev - at det er et spørgsmål om den argumentation, der fremlægges.

Når NOP anser den personbaserede evaluering for subjektiv, så er dette utvivlsomt hvis man kun betragter den første af betingelserne for objektivt: Den personbaserede evaluering er naturligvis afhængig af den person, der foretager evalueringen. Men - og det er jo en vigtig pointe - denne person har jo mulighed for at inddrage f.eks. kvantitative opgørelser som grundlag for sin evaluering - eller som vi så ovenfor med KB's fagreferenter: Vedkommende har mulighed for lejlighedsvis at gennemgå retrospektive bibliografier og få feed-back fra brugere etc. D.v.s. den personbaserede evaluering har potentielle muligheder for at opnå større objektivitet i den anden betydning af dette ord: At opbygge en samling, der er i større overensstemmelse med "virkeligheden", d.v.s. med brugernes behov. Såfremt man opbygger en samling på baggrund af f.eks. bibliometriske data, så er denne metode mere objektiv i betydningen uafhængig af enkeltpersoners domme, men samlingen kan være meget skæv, f.eks. fordi grundlaget for citationsanalysen stammer fra en anden kulturkreds eller fra et andet miljø. En sådan metode vil derfor ikke være objektiv i den anden af dette ords betydninger.

Jeg har her gjort temmelig meget ud af det filosofiske spørgsmål om subjektivt og objektivt, fordi jeg finder, at det er vigtigt at have argumentationen i orden når man foreslår gennemgribende ændringer i forhold til eksisterende praksis. Der ligger ikke i det sagte, at jeg anser den nævnte metode (eksemplificeret fra Det kongelige Bibliotek) for ganske uproblematisk. Der foregår på dette bibliotek f.eks. praktisk taget ingen kassation, der er ingen anspore til begrænsninger i pladsbehovet, f.eks. ved udskillelse af forældede udgaver af edb-manualer, og der er kun ringe kollegial diskussion af valgkriterier etc., ligesom der ikke foreligger nogen stillingtagen til omkostningerne ved selve materialevalgssystemet). Jeg foretager med andre ord ikke her nogen konkret vurdering, men ønsker her blot at påpege at jeg principielt ikke opfatter den fagreferentielle eller personbaserede bestandevalueringsmetode som nødvendigvis mere subjektiv end de alternative metoder, der kan bringes i anvendelse.

NOP anser som anført generelt den personbaserede evalueringsmetode som værende mere subjektiv end andre metoder, han sammenligner med. Jeg vil sige: Ja og nej. Der er en afgørende forudsætning for denne metodes (relative) objektivitet, som NOB ikke behandler: Kvalifikationskravene til den person, der foretager bestandevalueringen. Såfremt der f.eks. er hyppige personaleskift i et bibliotek, og de personer, der skal foretage evalueringen ikke har dannet sig et indtryk af bibliotekets rolle i samfundet, af dets bestand i relation til materialeproduktionen o.s.v., så kan evalueringen blive meget tilfældig, impressionistisk og subjektiv. Metodens værdi og objektivitet er altså knyttet sammen med uddannelsesmæssige og professionelle egenskaber hos den, der foretager evalueringen. Og på dette punkt forholder

det sig sådan, at bibliotekarer (incl. forskningsbibliotekarer) på mange måder har vist sig bedre og mere objektive end f.eks. universitets- og lærestaltslærere, bl.a. fordi det ligger i bibliotekarrollen at opbygge et godt og alsidigt bibliotek. Bibliotekaren er motiveret (ansvarlig), bl.a. fordi han personligt kan drages til ansvar og fordi biblioteksfunktionen er central i hans professionelle selvopfattelse. Derimod ligger det mere i forsker og lærerrollen at opfylde de snævre og personlige interesser (bl.a. af litterær art), der er knyttet til igangværende forskning og undervisning (Jfr. også Ash, 1985). Som jeg kender det fagreferentielle system anvender bibliotekaren de informationer han får, f.eks. "Haves-ikke" sedler som et udtryk for brugerbehov (der dog fortolkes, bl.a. under hensyntagen til hvem der forgæves har efterspurgt en bog). Fagreferenterne ser også selektive bibliografier, henvisningerne i tidsskrifterne - og støder måske en gang imellem på bibliometriske undersøgelser, der kortlægger sider af fagets informationsstruktur og følger i grove træk med i den faglige udvikling på universitet.

I denne forbindelse er det fristende at citere Schmidt, 1981, side 97): "The main purpose of quantitative measures is to provide information on which to base qualitative judgements, not to replace them".

Min konklusion på den personbaserede evalueringsmetode er derfor, at denne indebærer muligheder for at være såvel stærkt subjektiv og "impressionistisk" som stærkt objektiv og systematisk. For at fremme det systematiske og objektive i denne metode fordres en række tiltag: Uddannelse og kurser, et biblioteksmiljø, der beforder seriøsitet og kontinuitet, samt en vidstrakt eksplicitering af de kriterier og metoder, der indgår i arbejdet med bestandopbygning og evaluering.

2.2 Mønsterfortegnelser

Bibliografier af mange arter indgår i materialevalg, i kurser for bibliotekarer etc. Selektive kvalitetsbibliografier er meget værdifulde, og kan også anvendes til at evaluere en given bestand. Problemet kan være at vide, hvilke selektive bibliografier eller mønsterkataloger, der har en høj kvalitet. Der er naturligvis indenfor et givent område en stor tendens til at skrive af eller "genbruge" henvisninger fra een fortegnelse til en anden (endda ofte uden autopsi som mellemlid). Der kan derfor være en fare for, at en bibliotekar, der har stødt på den samme titel i mange kataloger, efterhånden føler sig bekendt med titlen, og måske uberettiget er tilbøjelig til at tillægge den for stor værdi, fordi den er set mange gange, men disse forskellige kilder ikke er indbyrdes uafhængige. Der kan i det hele taget være fare for at tillægge mønsterfortegnelser en falsk autoritet.

Endelig rummer selve begrebet "mønsterfortegnelse" et problemkompleks med hensyn til hvor centralistisk og hvor lokalt og differentieret et givent biblioteks bestandspolitik bør udformes. I begrebet mønsterfortegnhelse kan ligge en centralistisk holdning, (der kan medføre en uønsket eensretning af bibliotekerne), men der kan også blot ligge en holdning m.h.t. at vejlede med materialevalget udfra faglige vurderinger af litteraturen, således at det enkelte bibliotek kan tage fra mønsterfortegnelsen, hvad der er i overensstemmelse med den lokale målsætning.

Når dette er sagt, kan der naturligvis også være mange værdifulde eksempler på litteraturlister. Jeg er helt enig med NOP i, at mønsterlister o.lign. især tjener til at sikre at værdifuld grundlitteratur og "hovedværker" ikke overses, medens de er uegnede i forhold til

bibliotekernes store "gennemgangslitteratur".

(Her indflettes nogle synspunkter om pensumlister ved universiteterne)

[I B70. Bibliotekarforbundets blad, Nr. 14, 1990, side 454 skriver Grete Munch*:

Mønsterkatalogerne set i bakspejlet.

Niels Ole Pors er i sin bog "Døde bøger og tomme hylder" inde på begrebet mønsterfortegnelser.

Han gør opmærksom på, at der andre steder i udlandet findes samlede anbefalede boglister for forskellige bibliotekstyper, at der i forhold til den litteratur, der er relevant for et veludbygget folkebibliotekssystem, i Danmark ikke findes nogle standarder eller lister, der dækker fagenes litteratur.

Det er rigtigt nok. Det har vi ikke mere i Danmark, men vi har haft en rig tradition for mønsterfortegnelser på folkebiblioteksområdet gående fra Det kongelige Landhusholdningsselskabs første fortegnelse fra 1807: Fortegnelse over bøger til skrifter passende for den dansk-norske Landalmue, indeholdende forfatter, pris og forlag på ca. 300 større og mindre bøger, til den sidste udgave af Fælleskataloget for større danske købstadsbiblioteker udkom i 1957.

Omkring 1950 blomstrede udgivelsen af mønsterfortegnelser med mange specialkataloger, såsom Håndbogskataloger, håndbøger for sognebiblioteker, fortegnelse over bøger til lærerbiblioteket, skolelæsestuen, ungdomskataloger, Børne- og ungdomsbøger, kunslitteratur for mindre biblioteker m.v. Der kom også hvert år flere årslistor med fortegnelser over årets anbefalelsesværdige bøger indenfor forskellige områder.

Alle disse mønsterlister forsvandt efterhånden som biblioteksarbejdet i folke- og skolebibliotekerne overalt i landet blev professionaliseret. Set i bakspejlet må man også sige, at tidligere tiders udstrakte anvendelse af mønsterlister i det faglitterære indkøb i sognebibliotekerne, har forsynet depotbiblioteket med kæmpeportioner af ubrugte fagbøger.

For mig er mønsterlister noget ret problematisk, specielt hvis dem der bruger dem, er for autoritetstro, men måske er det fordi, jeg har set lidt for mange uheldige resultater af anvendelsen af faglitterære mønsterlister i indkøbsarbejdet i mindre folkebiblioteksafdelinger"].

2.3 Kvantitative standarder

Jeg er enig med NOP i den opfattelse, at kvantitative standarder ikke skal ses som et onde, at der i mange tilfælde blot er tale om en eksplicitering af allerede gældende forhold. Ethvert bibliotek opererer de facto med kvantitative standarder, og jo mere bevidst og systematisk disse er fastsat, desto bedre. Der er derfor al mulig grund til at foretage kvantitative analyser som støtte for beslutningerne.

Kvantitative standarder forekommer dog ikke at være evalueringsmetoder helt på linie med de øvrige nævnte, da de jo ikke siger noget om, **hvorvidt de enkelte titler er adekvate**, hvad de øvrige metoder jo har som formål, men blot udstikker nogle kvantitative rammer for de enkelte materialekategorier (f.eks. fagområder, sprogområder, materialetyper).

(Nævn overvejelserne om kvantitative standarder på KB ud fra bl.a. brugerkredsen, på UB2 ud fra bl.a. bogproduktionen i BNB)

2.4 "Induktiv evaluering" d.v.s. vurdering ud fra boganmeldelser, selektive bibliografier etc.

(Kun svag negativ korrelation mellem "kvalitet" og udlån!)

2.5. Bibliometriske metoder (omtales nedenfor: time 5-6)

BRUG & BRUGERE.

Efter min opfattelse er der i bibliotekerne sket en drejning i interessen fra materialeproduktionen hen mod brugerne i materialevalg og bestandsvaluering. Dette kan tages som udtryk for en konsekvens af informationsekspllosionen (læs: papireforureningen), hvor selektiviteten må øges, og dette naturligvis må ske efter præmisser defineret af brugernes behov.

På en møde om brugeruddannelse må Nyborg Strand fremsatte Niels Senius, RUB den provokerende påstand, at det bibliotekerne har behov for er utilfredse brugere. Hvad ligger der bag dette tilsyneladende forvrøvlede udsagn?

Der ligger det bag, at det er en massiv erfaring i bibliotekerne, at anvenderne har meget ringe forventninger om, hvilken service de med rette bør forvente, og at de derfor stiller sig tilfreds med for ringe service. Såfremt bibliotekssektoren skal vokse og indtage sin berettigede plads i "informationssamfundet", da nytter det ikke de er perfekte informationssystemer, såfremt brugerne ikke stiller krav til dem og udnytter dem. Det er derfor en lidt sørgelig tilstand, når biblioteksvæsnet har så mange tilfredse brugere! Det er fra brugernes uopfyldte behov og krav at grundlaget for bibliotekernes udvikling skal komme.

Det er således afgørende, at bibliotekarere skelner mellem brugeres behov og deres efterspørgsel. Såfremt en bruger skal løse en bestemt opgave så effektivt som muligt, da har han et behov for information, der er objektivt i den forstand, at det ikke behøver være subjektivt erkendt. Man kan ikke erkende noget, man ikke kender, man kan ikke efterspørge litteratur, man ikke kender, men derfor kan man meget vel have behov for den.

Bibliotekernes opgave er ikke - eller ikke blot - at efterkomme en given efterspørgsel, men at give brugerne mulighed for at kende og udtrykke deres informationsbehov, og dermed at påvirke efterspørgslen. Med andre ord: Bibliotekernes opgave er at tilfredsstille brugerbehov (erkendte som ikke-erkendte).

3.1. Brugere

NOP nævner, at det ikke er brugernes sociale karakteristika, der er afgørende, men deres informationssøgningsadfærd. Det forbliver lidt uklart, hvad det da er, der determinerer brugernes adfærd. NOP har ikke det mindste tilløb til en teoretisering om grundene til brugeradfærden. Efter min opfattelse er en stor del af denne adfærd fagligt bestemt. Jura er således et udpræget "referencefag": Jurister har behov for hurtigt at kunne checke f.eks. en konkret lov, ikke for at kunne læse i bøger i ugevis. Derimod er f.eks. mange humanistiske fag er udprægede læsefag. Det kan f.eks. vise sig i brugernes adfærd på den måde, at jura især benyttes på læsesal og i I&D-sammenhæng, mens andre fag især trækker på udlånet. Det er pointen, at disse forhold ikke er betinget af brugerne som personer, men af de faglige arbejdsopgaver og den faglige informationsstruktur.

KVANTITATIVE & KVALITATIVE METODER

Lee Ash' artikel er i titel og oplæg om kvalitative metoder, og Ash anvender selv udtrykket "Subjective? Yes!"- og i samme sætning udtrykket "sixth sense". Vi har allerede ovenfor diskuteret subjektivitetsbegrebet, og skal ikke gentage det her. Artiklen er en fortæller for "kvalitative" metoder, men alt i alt er det skuffende, hvad den konkret har at byde på med hensyn til hvad en kvalitativ analyse indebærer. Vi hører at lærebøger generelt er forældede hvis de er mellem fem og ti år gamle, men vi hører ikke i denne forbindelse, at nogle lærebøger har været med til at definere et videnskabeligt område, og derfor har stor fag-historisk værdi. Generelt er der meget lidt indholdsmæssig eksemplificering, og en del falden på halen på den store mand, der egenhændigt går ind i bibliotek efter bibliotek og påtager sig at skille skidt fra kanel i bogsamlinger på op til 200.000 bind. Efter læsning af denne artikel sidder man tilbage med en fornemmelse af, at man stadigvæk ikke er blevet præsenteret for en beskrivelse af, hvordan en kvalitativ analyse af en bogsamling egentligt ser ud - bortset fra de administrative udenoms-funktioner. Det havde været rart at høre lidt om hans dilemmaer, usikkerhed, forskelle i forskellige fagområder etc. Han leverer et forsvar for den kvalitative metode, men han underbygger den ikke særligt meget.

Vi savner således stadigvæk en god eksemplifikation af hvad det er for kvalitative kriterier, der kan og skal anlægges ved evalueringen af bibliotekers bestande.

TILGÆNGELIGHED

Spørgsmålet om, hvorvidt den litteratur, brugerne skal anvende for at løse et bestemt problem, de facto er tilgængelig for dem, hører til biblioteksvæsnets vigtigste og mest spændende problemer.

I princippet gælder jo, at de fleste dokumenter kan fremskaffes fra andre biblioteker, såvel i indland som i udland, så i princippet gælder UNESCOs princip om "Universal availability of Documents", bl.a. takket være forskellige landes nationalbiblioteksfunktioner.

Een ting er imidlertid en principiel mulig, noget andet er en de facto mulighed. Såfremt en advokat f.eks. skal føre en retssag i løbet af 14 dage og ikke har vidst 6 måneder i forvejen præcist hvilke dokumenter, han skulle anvende, da er de dokumenter ikke de facto tilgængelige, som det tager biblioteksvæsnets 6 måneder at levere. Eller såfremt en studerende på RUC eller DB skal aflevere en semesteropgave, da er en leveringstid på 6 måneder også i praksis de samme som manglende tilgængelighed.

Vi må således skelne mellem absolut tilgængelighed og de facto tilgængelighed.

I nogle fag spiller absolut tilgængelighed en stor rolle. F.eks. indenfor historiske fag må forskere ofte ty til dokumenter, der kun eksisterer i et eksemplar, og det indgår ofte i sådanne fags uddannelse og faglige normer, at man rejser de steder hen i verden, hvor de vigtigste dokumenter for ens forskning befinder sig. Man tilrettelægger sin forskning med henblik på at kunne komme til at studere disse dokumenter, der hvor de befinder, og det er ofte en del af forskningskulturen, at man søger at tilgængeliggøre de vigtigste dokumenter for andre forskere via kildeudgivelser, der kan spænde over store selvstændige værkudgivelser til blot f.eks. fotokopieret gengivelse af et brev i et forskningsarbejde. Denne absolutte

tilgængelighed er een del af biblioteksvæsnets målsætning, men den vedrører nærmest den mere arkivmæssige funktion og må i den store sammenhæng betragtes som det mindste problem rent omfangsmæssigt/økonomisk. Alverdens biblioteker ville optage meget mindre plads, såfremt målsætningen blot var at sikre den absolutte tilgængelighed.

I alle fag og professioner (og i mange dagligdags sammenhænge) spiller det en afgørende rolle, at dokumenterne er tilgængelige, når de skal anvendes. Som bibliotekarer kunne vi ofte ønske os, at brugerne planlagde deres aktiviteter lidt mere bevidst under hensyntagen til dokumentleveringsmulighederne, således at f.eks. universitetslærere i god tid planlagde kurser og orienterede bibliotekerne om disses indhold og kendte relevante dokumenter. Erfaringen er imidlertid, at dette er svært, dels måske fordi det altid er lettere at være kloge på andres vegne, og dels måske fordi enhver er tilbøjelig til at koncentrere sig om de problemer, man selv har hovedansvaret for.

Hvad vi positivt ved er, at mange brugere, der ikke umiddelbart kan få fat i et bestemt dokument, ikke venter på at få dette dokument fremskaffet. Vi ved ikke så meget om grunden til dette (om det formål, dokumentet skulle tjene er opgivet/ændret, om andre dokumenter har erstattet behovet eller om den givne aktivitet søges løst på et mindre grundigt litteraturstudium).

Det er imidlertid enormt vigtigt for biblioteksvæsnets dels at have korte leveringstider (og der kan naturligvis kun være tale om gennemsnit: nogle ting vil altid kunne gå meget hurtigt, og andre vil altid tage lang tid. Man kan aldrig tage højde for den individuelle situation).

Idag ved vi, at f.eks. danske bibliotekers dokumentleveringsmuligheder er blevet mere hurtigere for så vidt angår fremskaffelsen fra danske forskningsbiblioteker (se f.eks. Juul-Larsen, 1989). Disse forbedringer må nok i høj grad tillægges de nye edb-systemer, men vi ved også at det samlede danske biblioteksvæsen køber en mindre og mindre del af verdens litteraturproduktion, og at "hullerne" i samlingerne bliver større, samt at eksemplarantallet i folkebibliotekerne går ned, således at tilgængeligheden aftager, samtidig med at udnyttelsen af de foretagne investeringer vokser. Hvordan dette samlet påvirker brugernes mulighed for at løse de problemer, hvortil litteraturen skal anvendes, ved vi ikke.

Der foreligger naturligvis store muligheder for at forske i og udvikle tilgængeligheden. Eet eksempel i BDI-faglitteraturen er Buckland (1975), der dybtgående beskæftiger sig med at optimere indbindingsprocedurerne.

En anden mulighed, som især har interesseret NOP er sammenhæng mellem låneperiode, eksemplarantal og tilgængelighed, hvor han viser, at investeringen i flere eksemplarer har en aftagende maximeringsgevinst, mens nedsættelse af låneperioden kan have en stor effekt, der kun med NOPs udtryk går ud over "Brugerens bekvemmelighed". Hertil må vi sige, at i nogle tilfælde er en lang lånetid en unødvendig luksus, i andre tilfælde er en lang lånetid en absolut forudsætning for at kunne tilegne sig et værk. Vi mangler også undersøgelser, der kan uddybe hvornår det ene og hvornår det andet er tilfældet, og hvordan sammenhængen er mellem lånetid og faktisk mulighed for udnyttelse.

Det er naturligvis ekstremt vigtigt, at man undersøger tilgængeligheden af de dokumenter, som brugerne faktisk efterspørger (ikke en stikprøve, der f.eks. inkluderer helt uinteressante

dokumenter). Igen kan dette kun ske rent statistisk, og kun under forudsætning af en vis stabilitet i brugsmønstret. Et eksempel på en sådan undersøgelse er at tage de opgaver, der rent faktisk skrives på universitetet og checke referencelisten, og statistisk undersøge arten og tilgængeligheden af de her forekommende dokumenter (som Jan Starckes undersøgelse (1986) er et eksempel på)

Da tendensen i litteratursøgning mere og mere bliver en satsning på centrale nationale eller internationale databaser som den første søgemulighed (og ikke som en vis bibliotekarisk norm foreskriver: at man undersøger de lokale bibliotekers muligheder først), da bliver et vigtigt spørgsmål analyser af tilgængelighedsproblemer med tidsskrifter (f.eks. i databaser som Chemical Abstracts, Medline & Psychological Abstracts).

CITATIONSANALYSER

Vi skal ikke her tage hul på det ret omfattende emne, der hedder citationsanalyser, men blot påpege, at analyser af dokumenters litteraturhenvisninger kan være vigtige indikatorer, der kan anvendes til belysning af bl.a. tilgængelighedsproblemer (som vi bl.a. refererede Starcke, 1986 ovenfor). Her skal vi nøjes med en grundigere redegørelse for to nøglemetoder, der i NOPs tekst er lidt vanskeligt forståelige samt en præsentation af noget baggrund for at kunne fortolke citationer:

NOP anvender betegnelserne synkronisk og diakronisk undersøgelse (side 38) i en ikke helt klart pædagogisk defineret betydning. Disse begreber er grundigt forklaret hos Axel Andersen (1978, side 32-33):

1. Den synkrone - samtidige - undersøgelse ser på aldersfordelingen af de på et givent tidspunkt udlånte bøger. Da der ikke eksisterer lige mange bøger fra forskellige år (og da litteraturtilvæksten i perioder har været eksponentiel), rummer denne metode en stor fejkilde i vurdering af litteraturens aftagende brug over tid.
2. Den diakrone - historiske, forløbs - undersøgelse beskæftiger sig med, hvordan den samme bogmasses udlån udvikler sig år efter år. Den er således tidsrøvende at udføre, men giver et mere sandt billede af, hvordan litteraturen "forældes".

Fortolkningen af citationer. Hvorfor anvendes citationer?

Når man skal fortolke statistiske indikatorer, der bygger på citationsanalyser, er det væsentligt at kende noget til de kriterier, forfattere bruger, når de citerer andre forfattere. Linds Smith (1981, side 84) [her citeres fra FHCs undervisningsnoter] anfører 15 forskellige grunde til at citere:

1. Paying homage to pioneers.
2. Giving credit for related work (homage to peers)
3. Identifying methodology, equipment, etc.
4. Providing background reading
5. Correcting one's own work
6. Correcting the work of others

7. Criticizing previous work
8. Substantiating claims (dokumentationskrav; BII)
9. Alerting to forthcoming work
10. Providing leads to poorly disseminated, poorly indexed, or uncited work.
11. Authenticating data and classes of fact - physical constants, etc.
12. Identifying original publications in which an idea or concept was discussed.
13. Identifying original publications or other work describing an eponymic concept or term. . . . [BII: eponymic concept: den, som noget er opkaldt efter]
14. Disclaiming work or ideas of others (negative claims).
15. Disputing priority claims of others (negative homage). 9"

Iøvrigt henvises til bilag 3 (Hjørland, 1981) for eksempler på bibliometriske data og modeller.

CIRKULATIONSTAL & BESTANDSDIMENSIONERING.

Den problematik, der her rejses kan siges at vedrører forholdet mellem efterspørgselsstyrede bestandsreguleringsmekanismer på den ene side og normrelaterede bestandsreguleringsmekanismer på den anden side. Simplificeret udtrykt: I hvor høj grad skal f.eks. udlånstal have betydning for den relative fordeling af indkøb (og evt.kassation) i de enkelte emneområder, sprogområder, materialetyper o.s.v. ?

Dette spørgsmål kan næppe behandles in abstracto uafhængigt af, om vi taler om f.eks. et folkebibliotek, et institutbibliotek, eller et nationalbibliotek. Folkebiblioteket og institutbiblioteket kan tillade sig en betydelig højere grad af efterspørgselsstyring fordi de kan skaffe fra eller henvise til specialbiblioteker med hensyn til den litteratur, der er nødvendig, men ikke meget efterspurgt. Hovedfagbiblioteker og nationalbiblioteker opfattes ofte som en slags "last resort": d.v.s. svigter de med hensyn til f.eks. en given bog, er denne i mere absolut forstand utilgængelig for forskningen. Og principielt kan dette ene værk have en langt videre betydning for den fremtidige forskning og udvikling end hyppigt udlånte værker, hvis popularitet kan skyldes mange ting fra rent underholdningsværdi, let tilgængelighed (d.v.s. populariserende eller oversigtspræget fremstillingsform) til egentlige værdifulde litterære eller videnskabelige fremstillinger. For videnskabelig udvikling er det ofte karakteristisk, at kilder, der hidtil har været tillagt ringe interesse (og dermed efterspørgsel i bibliotekerne) pludselig ved en ny teoretisk indsigt omfortolkes og må tillægges stor værdi. Såfremt et bibliotek har opbygget sin samling alene ud fra hidtidige efterspørgselsmekanismer, står det meget dårligt rustet indenfor nye forskningsområder eller paradigmer eller aktuelle samfundstendenser. Som Sørensen (1990) skriver i sin omtale af NOPs bog: Såfremt RUB i sommeren 1989 havde magasineret efter brugen af samlingerne, sådan at materiale, der ikke havde været udlånt f.eks. 3 år, blev magasineret, så ville der ikke have været noget materiale på vores åbne hylder om Østeuropa, øst-vest forhold o.lign. December 1989 var såvel vores åbne hylder, som vores magasinhylder støvsugede for alt om Østeuropa, øst-vest forhold o.lign., men nu på grund af, at materialet blev brugt...

Dette er velnok een grund til, at der er et konstant og ret stort efterspørgselspres på de forskningsbiblioteker, der er opbygget efter mere normstyrede principper: efterspørgslen er drejet, og kun de "normstyrede biblioteker" har i tide købt de materialer, der nu er bud efter.

Den omtalte forskel mellem bibliotekstyper er ikke absolut. Indenfor f.eks. et folkebibliotekssystem kan filialer opbygges mere efterspørgselsstyrede end det kommunale hovedbibliotek og indenfor et forskningsbibliotek kan visse afdelinger opbygges mere efterspørgselsstyrede end andre (F.eks. er UBA opbygget meget efterspørgselsstyret).

Det er derfor et vanskeligt spørgsmål at stille: I hvilken udstrækning skal et givent bibliotek tage hensyn til efterspørgslen i opbygningen og vedligeholdelsen af sin bestand? Dette spørgsmål kan omformuleres således: Ved opbygningen af et biblioteks bestand står forskellige informationer til bibliotekarernes rådighed, herunder informationer om brugerne, om materialeproduktionen, om samfundsudviklingen, om efterspørgslen etc. Hvilken relativ værdi skal disse forskellige informationer tillægges i forhold til hinanden? Herunder mere præcist: Hvilken relativ værdi skal efterspørgselsfaktoren tillægges i forhold til de øvrige faktorer? Og - da dette jo varierer fra bibliotekstype til bibliotekstype, som vi har set - hvilke forudsætninger skal der gøre sig gældende for at tillægge efterspørgselsfaktoren en bestemt værdi?

Inden jeg forsøger at belyse dette komplicerede spørgsmål, vil jeg se på den måde, som NOP angriber problemet på. NOP beskriver to modeller: proportionalitetsmodellen og kvadratrodsmodellen.

I proportionalitetsmodellen er der tale om en tilstræbt proportionalitet mellem efterspørgsel og bestandssammensætning: Såfremt der er dobbelt så stort udlån i gruppen A, så skal A have f.eks. dobbelt så stor materialekonto eller B skal have kasseret halvdelen af sin bestand (eller både og). NOP viser, hvordan man konkret kan undersøge disse forhold og udregne målbestande efter disse forudsætninger. Alle, der har beskæftiget sig lidt seriøst med biblioteksvirksomhed har naturligvis haft tanken om en sådan proportionalitet, men de fleste forlader hurtigt tanken igen når de i praksis konstaterer hvad modellen indebærer. Man vil let kunne finde eksempler på bøger, som næsten alle er enige om bør findes på det pågældende bibliotek, uanset at den konkrete benyttelse ikke kan fremvise tilstrækkelig kvantitativ begrundelse. Ved en proportionalitet vil der være tilbøjelighed til, at f.eks. modeprægede bøger helt vil dominere, og mere grundlæggende eller klassiske værker ikke kan slå igennem i udlånsstatistikken og blive repræsenteret.

For at opnå et kompromis mellem på den ene side proportionalitetsmodellen og på den anden side bibliotekarernes normstyrede modeller, citerer NOP den såkaldte kvadratrodsmodel ifølge hvilken efterspørgslen ikke skal slå igennem med fuld styrke men med en arbitrært opstillet matematisk funktion af efterspørgslen: den givne bestand tildeles nogle måltal for bestandudviklingen, der bygger på kvadratroden af efterspørgslen i den givne bestand. Herved opnås dels en vis imødekommelse af efterspørgselskravet, dels en vis imødekommelse af særlige kvalitative krav og mindretalskrav, der ellers vil blive ringe tilgodeset. Kvadratrodsmodellen er som nævnt arbitrært opstillet (d.v.s. teoretisk uunderbygget), og NOP mener ikke, det kan lade sig gøre at begrunde den nærmere end ved at sige, at den i praksis har vist sig at fungere. Vi vil prøve at analysere denne model nærmere ved at underkaste den

forskellige tankeeksperimenter: opstille andre funktioner af efterspørgslen end proportionalitetsmodellen og kvadratrodsmodellen gør.

$$\frac{PR}{\text{Proportionalitetsmodellen}} \quad \frac{K}{\text{Kvadratrodsmodellen}}$$

Såfremt vi forestiller os modeller på et kontinuum med proportionalitetsmodellen i een ende af skalaen og kvadratrodsmodellen i den anden, så rejser det første spørgsmål sig: repræsenterer disse to modeller yderpolerne på skalaen, eller kan man tænke sig endnu mere vidtgående modeller? Med hensyn til proportionalitetsmodellen forekommer denne umiddelbart at befinde sig på den ene yderpol: man kan vel vanskeligt forestille sig noget mere efterspørgselsstyret. Og det kan man naturligvis ikke, såfremt tilfredsstillelse af efterspørgslen isoleret set defineres som målsætningen.

Såfremt vi imidlertid overvejer en given bestands sammensætning på sprogområder, kunne man forestille sig, at der ville være en vis marginal efterspørgsel efter litteratur på vanskeligt tilgængelige sprog, f.eks. græsk og russisk. Man kunne også forestille sig, at det ville være relativt kostbart for det pågældende bibliotek at have sådanne sprog repræsenteret, selvom efterspørgslen kunne berettigede en vis mindre bestand på disse sprog. Det kunne medføre behovet for særlig sproglig ekspertise, for skrivemaskiner med fremmede tegnsæt etc. Man kunne derfor vedtage, at et givent antal udlån (f.eks. 10) ikke kunne begrunde disse omkostninger, og man kunne vedtage en potensmodel, ifølge hvilken et område blev tilgodeset materialemæssigt i forhold til kvadratet på af efterspørgslen (d.v.s. $10 \times 10 = 100$). En sådan model ville i sandhed "give til den der har, og for den som intet har, han skal endog miste det som han har" (Mættheuseffekten). Den ville ikke kunne forsvares rent behovsmæssigt, men som en merkantil argumentation ville den kunne anvendes: Det er for dyrt at imødekomme marginale behov, og ressourcerne anvendes bedre på at koncentrere sig om de store og udtalte efterspørgselsområder. (Det er vel denne filosofi en supermarkeds kæde som NETTO kører efter).

På sammen måde kunne vi ekstrapolere skalaen i den anden ende, ved overhovedet ikke at tage hensyn til efterspørgslen, men blot opstille en rent normstyret model (hvad man så skal forstå ved det?).

$$\frac{PO}{\text{(Potensmodellen)}} \quad \frac{PR}{\text{(Normmodellen)}} \quad \frac{K}{N}$$

Vi har nu set, at de to modeller, som NOP præsenterer (proportionalitets- og kvadratrodsmodellen) ikke udgør yderpoler, men blot arbitrære punkter på et kontinuum. Naturligvis kan man også konstruere matematiske udtryk, der tillader en hvilken som helst mellemposition, man måtte ønske. Såfremt vi f.eks. vedtager, at bestanden bør sammensættes proportionalt med cirkulationstallet, men at hvert af de emneområder vi opererer med på forhånd skal tildeles et minimum svarende til 10 udlån, kan vi addere 10 til hver udlånsgruppe og således udvide tabel 22 med følgende oplysninger:

Tabel 1 (Udbygning af NOP Tabel 22):

Delbestand	A	B	C	D	Ialt
Størrelse	250	250	250	250	1.000
Udlån	9	25	49	81	164
Kv U	3	5	7	9	24
U + 10	19	35	59	91	204
Mål v kv	125	208	291	375	1.000
Mål v pr	55	153	298	494	1.000
Mål v U+10	93	172	289	446	1.000

Vi ser således, at vi har skabt en ny matematisk funktion, hvori fordelingen af delbestandene befinder sig som en mellemting mellem den fordeling, der opnås med proportionalmetoden og med kvadratrodsmetoden.

$$\frac{PO \cdot PR \cdot U + 10 \cdot K \cdot N}{(\text{proportionalmodel Udlån} + 10)}$$

Spørgsmålet er nu, hvilken argumentation, der kan gives for, at een matematisk funktion (f.eks. kvadratrodsmetoden) giver en bedre materialesammensætning end en anden metode (f.eks. "U+10")?

Efter min opfattelse må man belyse dette spørgsmål på den måde, at man laver eksperimenter med bogsamlinger, hvor man så konkret kan diskutere hvilke konsekvenser den ene eller den anden matematiske funktion får: Hvilke bøger der i de forskellige tilfælde ikke skulle være repræsenteret på biblioteket. De matematiske modeller bør efter min opfattelse være et værktøj til at styre bestandssammensætningen i en ønskelig retning. Det bør ikke omvendt være sådan at et biblioteks sammensætning konstrueres med henblik på at tilpasse sig en matematisk funktion for dennes skyld. Med andre ord: **Jeg finder det vanskeligt at acceptere en ubegrundet matematisk funktion** (NOP side 81: "Det er muligt, at det skyldes guddommelig inspiration"). Også for mig ser den umiddelbart ud til at opfylde nogle ønskede funktioner med hensyn til bl.a. mindretalsbeskyttelse, men såfremt jeg har ret i den antagelse, at det er muligt at konstruere en matematisk funktion, der som resultat kan give enhver ønsket position på en skala fra ekstrem efterspørgselsstyring til ekstrem normstyring, **da efterlyser jeg argumenter for, hvor på denne skala det må være ideelt at befinde sig for forskellige bibliotekstyper under forskellige forudsætninger?** Når man har fundet ud af dette, er det nok ikke så svært at konstruere en matematisk funktion, der passer til denne målsætning.

En måde at belyse konsekvenserne og betydningen af f.eks. "kvadratrodsmetoden" på, er at forestille sig denne metode anvendt gentagne gange på samme samling, f.eks. med eet års mellemrum, på tidspunkterne $t_1, t_2, t_3, \dots, t_n$.

En given bestand ændres som følge af anvendelsen af kvadratrodsmetoden på tidspunktet t_1

fra en given sammensætning til en ny sammensætning, der udgør et kompromis mellem den gamle sammensætning og efterspørgselspresset. D.v.s. sammensætningen flyttes mod efterspørgslen.

På tidspunktet t2 underkastes den eksisterende sammensætning et nyt kompromis mellem den eksisterende bestand og lånerpresset. Såfremt samlingen på tidspunktet t1 blev flyttet eet skridt mod lånerpresset, bliver den på tidspunktet t2 flyttet endnu eet skridt mod lånerpresset, og er altså nu flyttet ialt to skridt. På et givent tidspunkt vil samlingen overhovedet ikke bære spor af de tidligere bibliotekariske kvalitets- og alsidighedsnormer, men vil svare helt til den såkaldte proportionalitetsmodel. **D.v.s. at en gentagen anvendelse af kvadratrodsmodellen fører til en rent efterspørgselsstyret materialebestand**, hvilket er i modstrid med NOPs egne præmisser: At bestandsevalueringsmetoderne skal være værktøjer, der udstikker kvantitative rammer for de bibliotekariske frihedsgrader i normerne for bestandssammensætningen.

Et problem i modellen er også (eller snarere er grundlæggende), at udgangspunktet, de eksisterende "normdefinerede" bestande ikke er veldefineret bl.a. i forhold til efterspørgselsfaktoren. Nogle bibliotekarer har måske allerede ved opbygningen af deres bestande lyttet til brugerønsker, medens andre har holdt en principfane højt, og opbygget ud fra snævre, personlige kvalitetskriterier. Problemet er, at begge får forrykket deres bestande ved kvadratrodsmetoden i retning af efterspørgslen. Men den bibliotekar, der f.eks. i vidt omfang allerede havde taget efterspørgselsmæssige hensyn får presset sin bestand langt mere over i retning af triviallitteratur, hobbylitteratur eller hvad det nu især er, brugerne især efterspørger.

Vi kan nu vende tilbage til vor oprindelige omformulering af problemet: **Hvilken relativ rolle bør cirkulationstal spille i beslutningsprocessen omkring bestandsopbygning og -pleje?**

Det er indlysende, at formålet med at anskaffe litteratur til biblioteker er at denne litteratur udnyttes. Lånerinteresse og benyttelsesgrad spiller også en vigtig rolle i alle bibliotekarres bevidsthed. Publikumskontakter og andre indikatorer for brugerbehov spiller en vigtig psykologisk rolle i materialevalget.

Vi har ovenfor været inde på, at graden af efterspørgselsstyring antageligt ikke bør spille samme rolle i forskellige bibliotekstyper. Man kan også sige, at forskellige former for efterspørgsel ikke bør tillægges samme værdi i det enkelte bibliotek. På det kongelige Bibliotek har jeg således som fagreferent tillagt "Haves ikke-sedler" fra universitetslærere stor værdi i bogvalget, mens tilsvarende sedler fra f.eks. folkebiblioteker tages med større forbehold, fordi de ofte viser sig at repræsentere litteratur, der ikke er i overensstemmelse med de faglige normer, som biblioteket almindeligvis anlægger, og som det derfor ikke er en del af bibliotekets opgaver og målsætning at stille til disposition.

Vi kan således fastslå, at cirkulationstal i forbindelse med bestandsopbygning bør opfattes som een informationskilde, man skal tage hensyn til blandt flere andre kilder. Cirkulationstallet har ikke en absolut værdi (f.eks. på 1/3 af beslutningsgrundlaget) og cirkulationstallets værdi kan heller ikke anses for ens fra bibliotekstype til bibliotekstype. Der kan således heller ikke beskrives en fast matematisk funktion mellem cirku-

lationstal og øvrige informationskilder, således som f.eks. proportionalmetoden eller kvadratrodsmetoden lægger op til. Cirkulationstallets værdi som beslutningsgrundlag afhænger af de øvrige informationskilders værdi. NOP fastslår da også (side 101) "Jeg mener selv, at den vigtigste baggrund for systemer af denne type er, at der ikke findes noget bevis som støtter antagelsen om, at bibliotekarer kender deres brugergrupper eller deres bestand. Det er faktisk dette forhold, der søges modvirket".

Vi vil prøve at eksemplificere efterspørgselsdatas relative værdi ved to eksempler. Såfremt vi som det første forestiller os en ung og uerfaren bibliotekar bliver ansat på et institutbibliotek, så må vi finde det tilrådeligt i al fald i starten at lægge stor vægt på efterspørgselsdata, fordi de mennesker der efterspørger litteraturen må anses for mere kompetente bedømmere end bibliotekaren. Efterhånden får bibliotekaren måske et overblik, der bevirker, at hendes egne vurderinger også kan indgå i billedet (f.eks. fordi hun nu ved at kun en lille del af instituttets videnskabelige medarbejdere selv er aktive i forhold til bibliotekets anskaffelser). Dette var altså en situation, hvor efterspørgselsdata burde tillægges stor vægt. Såfremt vi for det andet forestiller os, at en bibliotekar i et folkebibliotek har ansvaret for edb-litteraturen, og vedkommende han se, at efterspørgslen fuldstændigt domineres af unge mennesker, der har maskiner som C64, da vil det være rimeligt, om disse efterspørgselsdata tages med forsigtighed, således at også mere professionelle edb-brugeres behov bliver tilfredsstillet. Det vil f.eks. ikke være rimeligt at have en fordeling af litteraturen, der f.eks. siger 90% Commendore og 10% til resten af maskintyperne, såfremt efterspørgslen skulle forholde sig sådan. Bibliotekaren må operere med nogle normer der tilsiger, at forskellige edb-brugergrupper (f.eks. privatamatører, uddannelsessektoren og erhvervslivet) alle må have en rimelig dækning af deres behov for edb-manualer. Derfor illustrerer dette eksempel en ringere værdi af efterspørgselsdata end det første eksempel gjorde.

Man kan så sige, at ud fra det vidensgrundlag vi har idag om beslutningsprocesserne i forbindelse med bestandopbygning, er kvadratrodsmetoden måske den ad hoc metode, der bedst sikrer et kompromis mellem lånerindflydelse og bibliotekarernes varetagelse af bestandopbygningen. For lånerne garanterer den en indflydelse, for bibliotekarerne garanterer den deres professionelle indflydelse på opfyldelsen af kvalitets- og alsidighedsnormer. Det mest påtrængende behov er nok at få gjort metoden mindre ad hoc, d.v.s. via forskning søge at begrunde hvor på skalaen fra brugerindflydelse til normstyring en model skal ramme. Dette kræver bl.a. også en afklaring af, hvad det er for kvalitets- og alsidighedsnormer, der ligger og bør ligge i den normstyrede model.

INDIKATORER TIL BESTANDSSTYRING.

Ordet "indikator" kan oversættes ved strømpil. D.v.s. en indikator er en informationskilde, der ikke kan stå alene, men skal sammenholdes med andre indikatorer og forudsætter en fortolkning. Det, der her er tale om er *statistiske indikatorer*, d.v.s. kvantitative data. Anvendelsen af kvantitative data forudsætter altid en kvalitativ analyse og kvantitative data fortolkes naturligvis også på baggrund af kvalitative data.

Om kapitel 6 i NOP må vi sige, at det væsentligst må opfattes som regneeksempler, der

demonstrerer hvor mange forskellige anvendelser, man kan gøre af et givent talmateriale med udgangspunkt i cirkulationstallet. Det er en kreativ udforskning af et talmateriales anvendelsesmuligheder. Derimod er der ikke mange principielt nye ting i forhold til det tidligere beskrevne.

Som indikatorer for bestandsstyring behandler NOP i dette kapitel udelukkende faktorer, der bygger på cirkulationstallet. Han har i tidligere afsnit beskæftiget sig med bl.a. dokumenttypologi og brugerkategorier, men der er ikke nogen sammenhængende diskussion af "indikatorer til bestandsstyring".

Et vigtigt dokument i den danske forskningsbibliotekslitteratur er Davidsen & Licht, 1975 og den originalrapport fra 1973, som denne artikel er et resumé af. Heri diskuteres grundigt tre hovedkategorier af "indikatorer": litteraturproduktionen målt i fysiske enheder, omkostningsudviklingen for relevante materialekategorier samt efterspørgselsfaktorerne.

Netop for hovedfagbiblioteker anses den internationale litteraturproduktion ofte for den mest afgørende indikator. Ifølge hvad vi spøgefuldt kan kalde "Hjørlands første lov" gælder, at jo mere selektivt et bibliotek skal være i sin bestandopbygning, desto mere må dets selektionskriterier bygge på behovsfaktorer, medens omvendt: Jo mindre selektivt et biblioteks accession skal være, desto mere må det bygge på kvalitative normer, der tager udgangspunkt i materialeproduktionsfaktorer.

I en undersøgelse omkring 1987 forsøgte UB2 (nu DNLB) derfor at fastsætte indikatorer for den relative størrelse af de enkelte fagkonti ved at lade alle fagreferenter gennemgå en (fotokopieret) årgang af BNB og afmærke alle værker, der efter fagreferentens vurdering ville være relevante for UB2. Herved mente man at kunne få et kvantitativt udtryk af en vis generel værdi. Denne undersøgelse blev såvidt vides aldrig afsluttet. Der foreligger således et stort behov for undersøgelser af denne type.

UDTYNDING & KASSATION.

(Emnet behandles nedenfor i sammenhæng, her behandles kun forældelse).

FORÆLDELSE.

Forældelse af litteratur og information er naturligvis et meget relativt begreb. Der findes årtusinde gamle bøger, som mange mennesker stadig ikke anser for forældede, mens der omvendt produceres information, der allerede er forældet inden den er publiceret. Nogle anser noget som forældet, mens andre anser det samme for aktuelt og gyldigt. En nærmere uddybning af hvad forældelse er, skal vi komme ind på nedenfor, inden da skal vi dog se lidt på, hvorfor bibliotekarere og informationsspecialister interesserer sig for forældelsesbegrebet.

I forbindelse med bibliotekssamlinger er det ofte nødvendigt at træffe beslutninger af ret groft, generaliserende art. F.eks. beslutninger af typen: "de sidste 10 årgange af alle udenlandske tidsskrifter forbliver i huset, resten placeres i fjerndepot". Eller: "der skal udarbejdes et register over dette tidsskrift, skal vi vælge 5, 10 eller 20 årgange?".

Beslutninger af denne art har altid store praktiske konsekvenser for såvel personale som lånere. Det er derfor fristende at undersøge, om man statistisk kan undersøge sammenhænge mellem f.eks. publikationers alder og deres efterspørgsel, således at beslutningsgrundlaget kan blive optimalt. Det kunne f.eks. være den bedste løsning at deponere alle tidsskrifter fra eet fag allerede efter 5 år, medens tidsskrifter fra et andet fag får lov til at blive i 15 år.

På baggrund af sådanne overvejelser har BDI-professionen gennem tiden interesseret sig noget for begrebet "forældelse". Desværre har meget af denne debat været ført på et temmeligt lavt plan.

Som et eksempel på en uhyre teknokratisk holdning til forældelsesbegrebet kan nævnes, at der omkring 1970 på Danmarks Biblioteksskole blev afholdt en udstilling i forbindelse med etableringen af det svenske LIBRIS-system. Een af de potentielle leverandører til LIBRIS gav da udtryk for, at lånerne kunne få litteraturlister med hjem, der var printet på en særlig slags papir, med den egenskab, at skriften forsvandt i løbet af ca. eet år. På denne måde - sagde leverandøren triumferende - kan vi forhindre, at lånerne render rundt med forældede litteraturlister (Sic!).

Denne holdning til litteraturens forældelse er ikke helt fjern fra mange af de holdninger, der har gjort sig gældende i litteraturen. (Den rummer foruden en helt overdreven forestilling om hvad forældelse er, og hvor hurtigt den finder sted jo også en helt uacceptabel holdning til muligheden for at fastholde og dermed dokumentere, hvad man tidligere har søgt, læst og foretaget sig).

Udgangspunktet er med andre ord, at BDI-professionen har søgt efter nogle sammenhænge eller "love" for forældelse, der kunne leve op til det praktiske livs krav om enkle og let administrerbare anvendelser.

På baggrund af sådanne praktiske krav har man forsøgt at opstille enkle matematiske sammenhænge mellem f.eks. dokumenters alder og deres brug. Sådanne sammenhænge har været betegnet som "forældelsesloven", og der har været opstillet bl.a. eksponentielle kurver over forældelsens funktion over tid. Man har ligeledes interesseret sig for forældelsesfunktionerne i forskellige fag, og med tydelig parallel til naturvidenskaben talt om de forskellige fags "halveringstider", d.v.s. den tid det tager før litteraturen indenfor et område har en fordeling, hvor 50% af anvendelsen er nyere, 50% ældre end det nævnte åremål. (Seymour foreslå en mere præcis term: "mediation citation age", d.v.s. gennemsnitlig citationsalder (Jfr. Gopen & Milner, side 110). Som eksempler på denne størrelse refererer Andersen (1978, side 35) halveringstider på 4,6 år for fysik, 7,2 år for fysiologi, 8,1 år for kemi, 10,0 år for botanik, 10,5 år for matematik og 11,8 år for geologi.

Sådanne størrelser er meget problematiske. Virkeligheden lader sig ikke nødvendigvis føje ind efter hvad der er enklest at administrere i biblioteker - heldigvis måske. Der har vist sig problemer på mange planer i sådanne forældelsesformler. En af de simpleste og groveste fejl er, at man i måling af forældelsen benytter den tidligere definerede synkrone undersøgelsesmetode. Da litteraturen i de fleste fag er vokset eksponentielt, er der meget mere litteratur fra et senere år end fra et tidligere år. Dette tager den synkrone undersøgelsesmetode ikke højde for, da den blot opgør, hvor mange procent af henvisningerne, der går til et givent år. Herved fremkommer der en markant overvurdering af forældelsen.

En anden indvending er, at metaforen med radioaktive halveringstider ganske overser, at der kan være tale om det modsatte: øget brug med alder, som følge af en genoplivning af interessen for ældre teorier eller værker. Det kan man finde i alle fag: Naturvidenskab (genoplivning af interessen for vindmøller), økonomi (efter en lang periode med Kenyes som ubestridt udgangspunkt for økonomisk teori, da en genopblussen af ældre tids klassiske økonomer, såvel de liberalistiske som de socialistiske), genopblussen af Freudinteressen i psykologien etc. etc.

Teorien om forældelsesloven eller konstante halveringstider forudsætter en erkendelsesteori, ifølge hvilken menneskets erkendelse er af rent **kompilatorisk karakter**: man samler flere og flere detaljer ind til et stadig mere komplet og korrekt billede af verden. Denne erkendelsesteori er forkert: Menneskers erkendelse er teoretisk bestemt, og der sker ofte teoretiske omkalfatringer, der gør relativ ny viden forældet, mens ældre viden (re-)aktualiseres. Som Gopen & Milner (1981, side 111) konkluderer: "Too many researchers have ignored the interplay of these complex factors and settled for a simple model of linear or exponential obsolescence" og videre (side 117): "We need to consider what is meant by "use", and whether we can assign different values to different uses by different populations, or whether we believe (or prefer to act as if we believe) THAT ALL USES ARE EQUAL. Should discarding be adjusted for irregularities in the curriculum, as Bronmo did when he excluded literary criticism not circulating because no professor lectured on those authors during that year? If no, the library may respond drastically to temporary valuations. If yes, the library may be failing to respond quickly enough to shifts in research fields".

UDTYNDING & KASSATION.

(Forældelse er behandlet ovenfor)

Det forhold, jeg finder må gøre størst indtryk i NOP behandling af udtynding og kassation er, at sådanne tiltag viser sig markant at øge udlånet af de bøger, der bliver tilbage. Dette viser - sammen med lignende konstateringer - at der er et meget stort behov for bibliotekarisk formidling: at benyttelse og udlån stiger kraftigt, når brugerne får lettere ved at identificere relevant litteratur.

Jeg finder også, at NOP meget tager forbehold overfor at lade manglende benyttelse over en to-tre årig periode være et afgørende kriterium for kassation. Men det er da unægteligt vigtigt at kunne få en oversigt over ubenyttede dokumenter for overfor disse at kunne anlægge faglige beslutninger med hensyn til bevaring eller kassation/magasineri. Der er forskel på at kassere dokumenter, der løbende benyttes og på at anlægge normer med hensyn til relevansen af sjældent benyttede bøger.

Af disse grunde er de gennemgåede teknikker til identificering af "ikke-kernesamlingen" naturligvis nyttig.

I mange tilfælde vil man naturligvis skønne, at ikke-benyttede bøger endnu ikke har haft deres tid: Emnerne er relevante og peger mod løsningen af vigtige samfundsproblemer, men

brugerne er endnu ikke parat til dem, f.eks. fordi emnerne endnu ikke behandles tilstrækkeligt intensivt i undervisningssektoren, men i andre vil man tilsvarende kunne konstatere, at emnerne har haft deres tid, og synspunkterne er forældede. Naturligvis kan man tage fejl, men bivirkningerne ved ikke at handle (udfra en angst for beslutninger foretaget under usikkerhed) er naturligvis større end de uungåelige fejltagelser ved en velovervejet og kompetent bibliotekarisk vurdering.

Hovedprincippet ved enhver kassationsovervejelse bør naturligvis være en sikring af de samme alsidigheds- og kvalitetskrav som ved materialevalg, således at kassation ikke medfører, at bestanden bliver faglig eensidig eller triviell. For at kunne sikre dette, kan "kassationskandidater" ikke evalueres isoleret, men skal ses i sammenhæng med, hvad der iøvrigt findes på biblioteket.

ad Mærkningsmetoden.

På side 112 i NOP omtales en stikprøve på 100 på hinanden følgende udlån, og antallet af bøger, der stadig indeholder et farvet kort optælles. Hvis det f.eks. er 5 betyder, betyder det, at 95 ud af de 100 har været udlånt tidligere i perioden.

Opmærksomme studerende har her spurgt, hvorfor man i denne sammenhæng kan nøjes med en stikprøve på 100, når man i andre sammenhænge skal operere med stikprøver på 400 eller mere. Svaret er, at der ikke er tale om en stikprøve i den sædvanlige forstand, men om en "pilottest", der skal indikere, om tiden er moden til den egentlige stikprøve på 500 på hinanden følgende udlån.

Det er iøvrigt lidt forvirende, at der i denne forbindelse står, at hvis man ikke ved pilotstikprøven når op på 5 mærkede bøger, skal man vente nogle måneder. Efterhånden som tiden går, bliver der jo færre og færre mærkede bøger. Man skal derfor vente indtil man når ned på fem mærkede bøger.

*Dele af disse undervisningsnoter har været offentliggjort i min anmeldelse af "Døde bøger og tomme hylder" (Hjørland, 1990).

REFERENCER:

Andersen, Axel: **Forsker og samfund. Tolv essays om den videnskabelige informationsformidling.** København: Akademisk Forlag, 1978. 100 sider.

Ash, Lee: **Old Dog; No Tricks: Perceptions of the Qualitative Analysis of Books Collections.** *Library Trends*, 1985, side 385-395.

Buckland, Michael K.: **Book Availability and the Library User.** New York: Pergamon, 1975. 196 sider.

Davidsen, Thorkild & Merete Licht: Fordeling af bogkøbsbudgetter på fag i forskningsbiblioteker. *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen*, 62-63, 1975-76, side 3-15. (Artiklen er en forkortet udgave af en intern rapport fra 1973, der er bestilt til indgå i DBs

bibliotek (1990)).

Gapen, D.Kaye & Sigrid P. Milner: *Obsolescence*. **Library Trends**, 1981. side 107-123.

Hjelmlev, Louis: **Sproget**. København: Berlingske Forlag, 1963. (Berlingske leksikon Bibliotek).

Hjørland, Birger: Døde bøger og tomme hylder. Anmeldelse af: Niels Ole Pors: *Døde bøger og tomme hylder*. Om evaluering og styring af bibliotekets materialebestand. Valby, 1990. **Biblioteksarbejde**, 1990, 11.årg (Nr. 29), side 61-71.

Hjørland, Birger: Bibliometriske analyser i psykologien. **Nordisk Psykologi**, 1981, 176-190.

Junghans, Jens: Forskningsbibliotekets hovedopgaver (i: **Referencematerialer inden for naturvidenskab og medicin**. 2.udg. Ved Finn Hjortgaard Christensen et al. København: Danmarks Biblioteksskole, 1985, side 29-43).

Juul-Larsen, Hans: **Statistisk undersøgelse over indlånsarbejdet ved Odense Universitetsbibliotek**. Oktober 1988. 14 sider (mimeo).

Munch, Grete: Mønsterfortegnelser. **Biblioteksarbejde**. Nr. 31, 11.årgang, 1990, side 52-54.* (Uddybning af den i teksten citerede kilde)

[Larsen, Svend: Strukturtilpasning eller trussel mod kulturen. Træk af den vesttyske debat om magasinbehov og kassation i de videnskabelige biblioteker. **Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen**, 1990, 77(2), side 50-58].

Pors, Niels Ole: *Døde bøger og tomme hylder*. Om evaluering og styring af bibliotekets materialebestand. København: Danmarks Biblioteksforenings Forlag, 1990. 136 sider.

Projektgruppen for Publikumsafdelingen. **Afsluttende rapport**. København: Universitetsbibliotekets 2. afdeling, 1975. 92 sider + bilag. (Mimeo).

Smith, Linda C.: Citation Analysis. **Library Trends**, 1981, side 83-106.

Starcke, Jan Dupuis: **En undersøgelse af 39 specialer fra Psykologisk Institut, Kbh., med 32 interviews**. (Hovedopgave, Danmarks Biblioteksskole), 1986. 48 sider.

Sørensen, Anita: Anmeldelse af Niels Ole Pors' "Døde bøger og tomme hylder". **DF-Revy**. 13. årg.(Nr., 3), 1990, side 80.

B I L A G

Fig. ill. er et supplement til opgivelserne i "Book Availability and the Library User".

Gennemgås i undervisningen

Normal forældelse.

Ill. nedenfor er fra en udlånsundersøgelse foretaget på UB2 i 1970, hvor udlånet i matematiske monografier accessionsret i 1961 blev fulgt (via et udlånsкарdex) fra 1961 til 1970 (af praktiske grunde blev accessionsåret og ikke trykkeåret anvendt til afgrænsningen). Resultatet er grafisk vist på fig. 1.

Fig. 2 viser samlingens udnyttelsesgrad = antal udlån/hyldemeter. Den fuldt optrukne linie er den samlede bogbestands udnyttelsesgrad.

Hvad er halveringstiden for brugen af de matematiske monografier i ovennævnte undersøgelse?

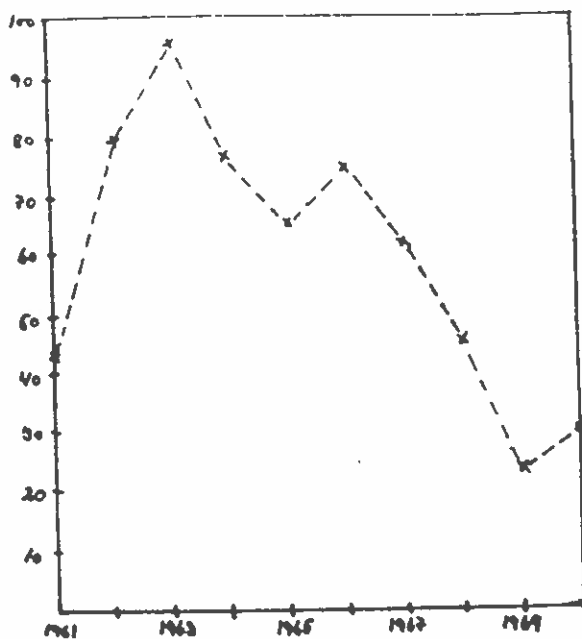

Fig. 1

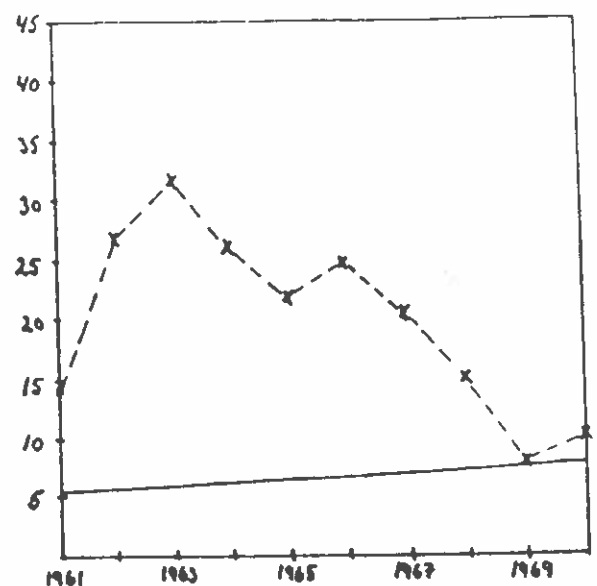

Fig. 2

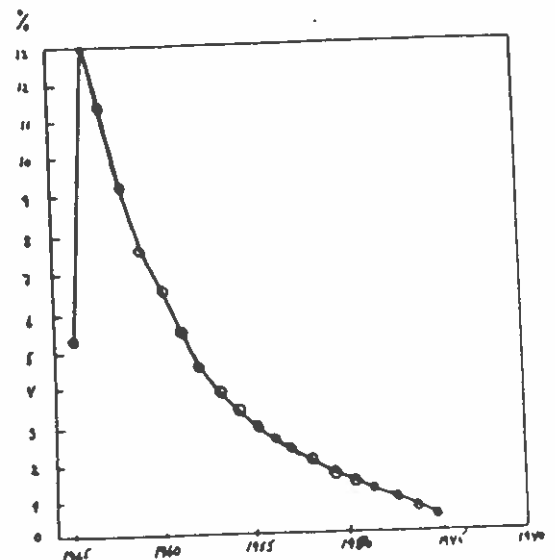
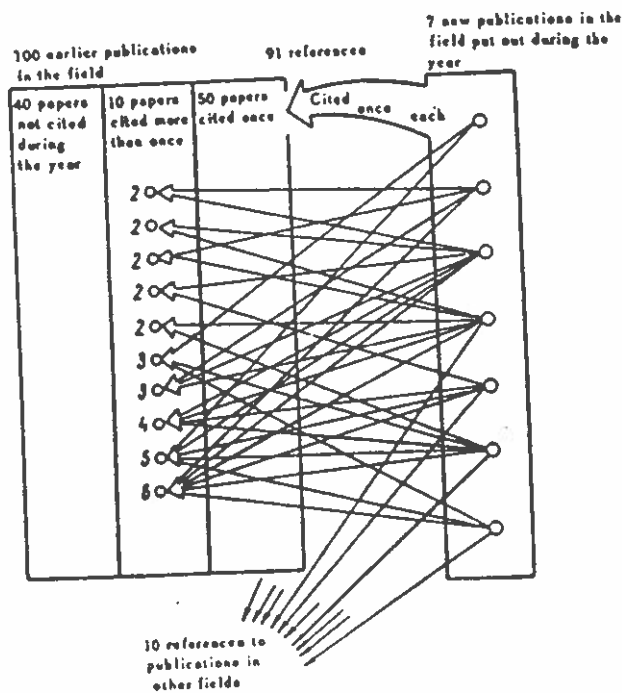
Globa forældelse.

Hvorfor anvendes citationer?

Listen over grunde vist nedenfor er fra "Linda Smith".

1. Paying homage to pioneers
2. Giving credit for related work (homage to peers)
3. Identifying methodology, equipment, etc.
4. Providing background reading
5. Correcting one's own work
6. Correcting the work of others
7. Criticizing previous work
8. Substantiating claims
9. Alerting to forthcoming work
10. Providing leads to poorly disseminated, poorly indexed, or uncited work
11. Authenticating data and classes of fact—physical constants, etc.
12. Identifying original publications in which an idea or concept was discussed
13. Identifying original publications or other work describing an eponymic concept or term...
14. Disclaiming work or ideas of others (negative claims)
15. Disputing priority claims of others (negative homage).

De flg. figurer er eksempler på kvantificeringer af disse citationer.

Networks of Scientific Papers. Science 111
149 (1965) p 512 [D.J. & S. Price]

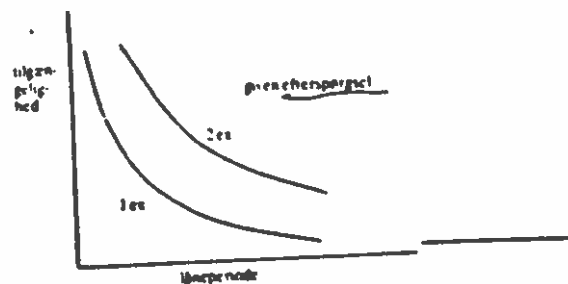
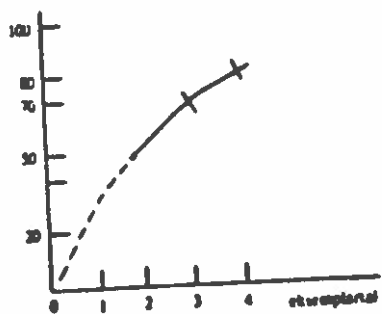
see 1115. 111111 14
Lig. 1111

interest of ekstermal

Table 7.1.

Popularity class	Level of total demand (Demands per time period T)	Proportion of book stock	Proportion of demand
A	4½ +	3%	38%
B	3½ - 4½	6%	27%
C	2½ - 3½	10%	19%
D	1½ - 2½	17%	12%
E	½ - 1½	24%	4%
F	0 - ½	40%	0%

2 idgengrighed

STATISTISK UNDERSØGELSE OVER INDLÅNSARBEJDET

VED ODENSE UNIVERSITETSBIBLIOTEK

OKTOBER 1988

Den foreliggende statistik er en videreførsel af tilsvarende undersøgelser, der har været udarbejdet med 3-4 års mellemrum, sidst i 1985. I flere tabeller henvises til disse undersøgelseres resultater.

Statistikken er udarbejdet på baggrund af en analyse af modtagne indlån i oktober måned 1988 og omfatter således ikke de modtagne negativ-svar.

Som noget nyt er OUBs interne ekspeditionstid i opslags- og verifikationsled belyst for hovedparten af undersøgelsens indlån. Ved udarbejdelse af tabellerne er der skævet til og i flere tilfælde sammenlignet med "Folkebibliotekernes interurbanlån. Rapport om en undersøgelse." Bibliotekstilsynet 1988.

Formålet med statistikken er at få et billede af udviklingen af Odense Universitetsbiblioteks indlån, primært med hensyn til, hvorfra lånene modtages, gennemsnitlige leveringstider, lokaliserings- og verifikationskilder og den indlånte litteraturs udgivelsesår.

I et vist omfang er de enkelte tabeller og tal kommenteret, men en tilbundsgående og uddybende vurdering er ikke foretaget. Det skal dog nævnes, at de udarbejdede oversigter danner baggrund for vurdering og tilrettelæggelse af arbejdsgangene i indlånsafdelingen.

Hans Juul-Larsen,
marts 1989.

"There are three kinds
of lies: lies, damned
lies and statistics"
Benjamin Disraeli.

Statistik over modtagne indlån

Statistikken omfatter 1861 indlån, modtaget på 20 arbejdsdage i oktober 1988. Materialet udgør 7.7 % af årets indlån.

	Antal	i %	1985	1981	1978
Modtaget i alt	1861	100	1797	1960	1671
Monografier	660	35	39.9%	44.5%	46.4%
Periodika	1201	65	60.1	55.5	53.6
modtaget som kopier	1019	55	51.9	43.3	34.4

Undersøgelsens omfang.

	1988		1985	1981	1978
Antal dage	incl.res.	excl.res.	---excl.	res.---	
Gns. leveringstid	14.2	11.5	13.3	12.9	13.8
do. (fra Danmark)	12.8	-	-	-	-
Gns. bestillingstid	16.9	14.4	15.7	16.7	19.5
Låners ventetid	25.0	-	-	-	-
do. (fra Danmark)	23.8	-	-	-	-

Bestillingernes tidsforløb.

Leveringstid: Antal dage fra bestilling sendes til lånydende bibliotek og indtil materialets modtagelse på OUB.

Bestillingstid: Fra bestilling afsendes første gang og indtil modtagelse.

Låners ventetid: Fra låners aflevering af bestilling og indtil modtagelse.

Videresendelser	1988		1985	1981	1978
Modtaget fra 1. sted	1582 stk	85.0 %	86.2 %	84.6 %	81.2 %
- 2. -	240	12.9	12.0	11.2	12.7
- 3. -	33	1.8	1.8	3.1	5.1
- 4. -	6	0.3	-	1.1	1.0

Af indlån, modtaget fra Danmark, bliver 89.9 % leveret fra 1. sted og 9.4 % fra 2. sted.

91.3 % af indlånene har været lokaliserede. Se side 9.

Årsagen til, at ikke alle de lokaliserede modtages fra 1. sted, er blandt andet meldinger om "udlånt", "bortkommet", forkerte bestandsoplysninger.

Tidligere undersøgelser viser modsvarende, at mange ulokaliserede bestillinger modtages fra 1. sted, hvortil bestillingen sendes.

Leveringstider incl. reservationer

Nedenstående tabel viser - opsplittet på leverandører - hvor lang leverings-tiden er.

Med en enkelt undtagelse (UB2) leverer danske biblioteker mellem 64 % og 80 % af det bestilte materiale inden 1 uge.

	inden 1 uge	inden 2 uger	inden 4 uger	senere end 8 uger	i alt stk.
Danmark:					
Kgl. Bibliotek	77 %	92 %	96 %	1 %	160
Statsbiblioteket	73	86	96	2	237
Univ.bibl. II	17	68	91	4	489
Andre forskningsbibl.	64	84	95	2	498
Depot- & folkebibl.	72	84	93	5	43
OU-institutter	80	98	98	2	45
Danmark i alt	52 %	80 %	94 %	3 %	1472
Udland:					
Skandinavien	14	77	97	0	207
England	1	55	77	6	107
Tyskland	2	15	59	4	54
Øvr. udland	5	10	29	10	21
Udland i alt	8 %	59 %	83 %	3 %	389

Kumuleret oversigt over leveringstid i forhold til långivende bibliotek/er.

Til sammenligning anføres her tabel 1 fra "Folkebibliotekernes interurbanlån".

	Inden 1 uge	Inden 2 uger	Inden 4 uger	Senere end 8 uger	I alt 100%
Centralbiblioteker	58%	73%	84%	10%	1978
Folkebiblioteker	41%	64%	77%	13%	945
Depotbiblioteket	63%	81%	88%	7%	260
Indvandrerbibl.	23%	37%	50%	36%	81
Statsbiblioteket	22%	68%	84%	8%	367
Andre forskn.bibl.	31%	60%	78%	11%	326
Udlandet	46%	67%	71%	8%	24
	48%	69%	81%	10%	3981

TABEL 1. Kumuleret oversigt over fremskaffelsestid i forhold til långivende bibliotek.

Kilde: Folkebibliotekernes interurbanlån. Bibliotekstilsynet 1988.

Leveringstider og låneomfang fra de enkelte biblioteker.

I tidligere undersøgelser har leveringstider været opført som rene gennemsnitstal. For sammenligningens skyld vises derfor nedenstående opstilling.

	Antal lån	%	gns. lev. tid i dage	1985		1981	
				%	gns. lev. tid i dage	%	gns. lev. tid i dage
Kgl. Bibl.	16.	8.6	7.7	10.7	10.3	15.3	14.1
Statsbibl.	219	11.8	6.1	17.5	11.1	19.7	10.6
SB institutter	18	1.0	34.5	?	?	?	23.6
Univ.bibl. 2.afd.	489	26.3	12.5	27.5	15.3	15.8	10.7
Andre forskn.bibl.	498	26.8	8.1	20.5	7.8	26.7	8.3
Dep. & folkebibl.	43	2.3	5.7	1.3	4.6	0.9	6.6
OU-institutter	45	2.4	6.4	2.8	6.9	?	?
Skandinavien	207	11.1	12.5	7.6	12.9	9.0	12.4
England	107	5.7	20.7	2.1	15.2	3.2	14.7
Tyskland	54	2.9	30.6	6.9	21.9	6.2	27.6
U.S.A.	10	0.5	34.8)			
Øvr. udland	11	0.6	43.8) 3.1	35.5	3.2	34.0

Fra "andre forskningsbiblioteker" er modtaget 498 lån, der fordeler sig på 55 biblioteker. I 1985-undersøgelsen 334 lån fra 46 biblioteker.

Stigningen skyldes efter al sandsynlighed de flere lokaliseringer, der fås ved opslag i Alba frem for opslag i accessionskatalogens enkelte bind, hvor man normalt standser ved 1. hit.

Følgende biblioteker har leveret mere end 20 indlån:

	1988		1985	
AUB	33 stk	6.7 dage	21 stk	8.6 dage
DPB	28	8.0	25	3.8
HB	41	8.7	<20	-
L	29	22.3	38	12.4
Risø	43	4.9	24	4.6
RU	87	8.2	38	5.6
T	34	7.7	28	11.5

Leveringstiden er ikke udtryk for det antal dage, det pågældende bibliotek har været om at ekspedere, idet forsendelsestid fra OUB til det lånydende bibliotek samt forsendelsestiden tilbage til OUB også indgår.

Endvidere indgår også weekends i disse beregninger, hvad der kan betyde visse skævheder, især for biblioteker, hvorfra der kun er modtaget et mindre antal indlån.

OUBs interne ekspeditionstid i opslags- og verifikationsled

Af totalmaterialet var 70 % forsynet med dato, der angav, hvornår låneren havde afleveret bestillingen til OUB. På denne baggrund var det muligt at undersøge gennemløbstiden i opslags- og verifikationsled, idet nedenstående tabel angiver, hvor mange bestillinger, der afsendes indenfor de angivne tidsrum, målt i forhold til lånerens aflevering af bestilling.

Modtaget fra:	Inden 1 uge	Inden 2 uger	Inden 3 uger	Inden 4 uger	Senere end 4 u.	Ialt 100 %
Danmark	20 %	61 %	91 %	98 %	2 %	1070
Skandinavien	22	56	83	98	2	153
Øvr. udland	12	31	70	84	16	83
Total	20 %	58 %	89 %	97 %	3 %	1306 stk.

1 uge = 7 arbejdsdage

Da hovedparten af indlån jo modtages fra Danmark, og samtidig har en forholdsvis let lokalisering/verifikation, vises intern ekspeditionstid i nedenstående tabel, splittet op på "leverandører".

	antal dage:															15-21	22-28	>28
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14			
KB	-	1	3	1	-	2	3	2	3	2	2	3	13	9	13	50	13	3
UB 2	-	1	4	8	1	1	4	2	5	3	1	3	7	5	10	53	7	4
U2online	3	1	-	-	-	-	2	7	11	10	9	10	51	40	9	28	1	-
SB	15	3	3	4	3	3	6	7	2	6	-	10	14	11	23	50	11	1
Forskn.	8	16	14	5	10	10	15	9	4	8	17	16	18	36	44	137	35	11
Folkeb.	3	1	1	1	2	1	-	3	-	-	4	-	-	2	1	3	5	4
OU	1	13	2	1	2	3	3	2	-	-	1	-	-	-	-	1	4	-
ialt	27	38	28	20	18	20	33	32	25	29	34	42	103	103	100	322	76	20
ialt 1070 stk																		

32% af bestillingerne behandles på 0-11 dage, knap 29% på 12.-14. dag.

Oversigt over lånydende biblioteker / lande fordelt på monografier, periodika, kopier og edb verifikation/lokalisering.

	Antal	heraf: Monografier	Periodika	Kopier	Edb verif.
Kgl.Bibl.	160	95	65	-	31
Statsbibl.	219	95	124	92	79
SB inst.	18	6	12	13	3
UB 2	489	42	447	414	267
Andre forskn.	498	211	287	259	248
Folkebibl.	43	36	7	2	6
OU-inst.	45	37	8	-	12
<hr/> DK ialt	<hr/> 1472	<hr/> 522	<hr/> 950	<hr/> 780	<hr/> 646
Finland	22	-	22	21	2
Island	1	-	1	1	-
Norge	76	15	61	60	7
Sverige	108	42	66	51	21
<hr/> Skandinav. ialt	<hr/> 207	<hr/> 57	<hr/> 150	<hr/> 133	<hr/> 30
England	107	49	58	65	13
Tyskland	54	19	35	34	3
U.S.A.	10	7	3	3	1
Øvr.udland	11	6	5	4	-
<hr/> Udland excl. Skand.	<hr/> 182	<hr/> 81	<hr/> 101	<hr/> 106	<hr/> 17

Reservationer.

	1988	1985	1981	1978
Antal reservationer	145 stk	124 stk	100 stk	152 stk
i % af hele materialet	7.8 %	6.9 %	5.1 %	9.1 %
gns. reservationstid	47 dage	40 dage	45 dage	44 dage

Omfang af reservationer.

Opdeling:							1985
Kgl. bibliotek	9 stk i gns. 41 dage =	5.6 % af indlån fra K					11.9 %
Statsbiblioteket	17 - - 41 - =	7.8	-	Å			14.0
* Univ.bibl. 2.afd.	72 - - 48 - =	14.7	-	UB 2			0.4
Andre forskn.bibl.	35 - - 43 - =	7.0	-	Andre			7.5
Folkebibl.	8 - - 48 - =	18.6	-	Folkeb.			29.2
Udland	4 - - 85 - =	1.0	-	Udland			0

- * UB2 har ændret praksis og giver nu besked om reservationer, mens dette normalt ikke var tilfældet tidligere.

Reservationer	0-10 dage	11-20	21-30	31-60	61-100	over 100
145 stk	5 stk	40 stk	43 stk	26 stk	14 stk	17 stk
100 %	3 %	28 %	30 %	18 %	10 %	11 %

Reservationstider i dage.

61 % af reserverede bestillinger modtages inden 30 dage.

Sammenholdes tabellerne med oversigt over almindelige leveringstider, viser det sig, at hvis man kan finde andre lokaliseringer, og hvis bogen er disponibel der, vil ventetiden for låneren falde til ca. det halve antal dage. Derfor foretrækker vi at få st. 58 retur til yderligere lokalisering i stedet for automatisk reservation.

Lokaliserede / ulokaliserede.

Med de bedre lokaliseringssinstrumenter, der er kommet de senere år, både edb-mæssige og på anden vis (f.ex. mikrofichekatalog over Kgl. Bibliotekts udenlandske afdeling 1454-1949) er også andelen af lokaliserede bestillinger steget.

1981:	82 %
1985:	87 %
1988:	91.3 %

Af tabel over bestillingernes tidsforløb (s.2) ses, at den gennemsnitlige bestillingstid (excl. reservationer) er faldet fra 19.5 dage i 1978 til 14.4 dage i 1988, hvad der uden al tvivl har en nøje sammenhæng med den større andel lokaliserede bestillinger.

Undersøgelsen viser også, at lokaliserede bestillinger kommer hurtigere frem, hvad jo næppe vil undre nogen.
For lokaliserede bestillinger er bestillingstiden i gennemsnit 15.4 dage, mens den for hele materialet er 16.9 dage.

For de 145 ulokaliserede har bestillingstiden i gennemsnit været 35.2 dage. Årsagen til den forlængede leveringstid har flere årsager. F. ex. at flere af disse bestillinger sendes forsøgsvis til et hovedfagbibliotek, til eftersøgning på DABL, eller direkte til et udgivelsessted, hvorfra leveringstiden er lang. Næsten halvdelen har også forgæves været forsøgt lokaliseret eller verificeret i normale kilder, og en del af disse må fremskaffes via utraditionelle kanaler.

Verifikationsoversigt

De lokaliserede 91.3 % fordeler sig på denne måde:

	1988:		1985:
* Samkat/Alba	185 stk.	10.0 %	7.7 %
Dansk acc.kat.	136	7.3	9.6
Dansk bogfort.	64	3.4	7.1
(*) A/F + Odin	61	3.3	3.5
KB-fiche	43	2.3	-
Div. lokaliseringer	18	1.0	0.8
Svensk acc.kat.	27	1.5	1.4
* Libris	16	0.9	1.2
Norsk samkat	11	0.6	-
* Bibsys- UBO-bok	4	0.2	-
* Alis	242	13.0	-
* DASP	211	11.4	-
Nosp	235	12.7	6.5
Nordiske samkataloger	172	9.3	9.3
Danske samkataloger	38	2.0	7.6
Periodikafort. -danske bibl.	130	7.0	23.6
Dansk periodika fortegn.	1	-	1.4
SKP	7	0.4	1.0
BLDSC serials	43	2.3	0.3
ZDB	36	1.9	4.6
Div. avisfortegnelser	16	0.9	1.2
Sv.acc.kat. per.	<u>0</u>	-	0.2
	1700 stk.		

De ulokaliserede 8.7 % fordeler sig på denne måde:

* MLT	14	0.7	0.6
Nationale bogfortegnelser	28	1.5	3.5
Bibliotekskataloger (NUC/BritMus)	21	1.1	2.4
Lagerkataloger	2	0.1	0.6
Universelle & nat. per.kat.	10	0.5	0.8
Faglige bibliografier	48	2.6	2.2
Diverse kilder	23	1.2	1.7
Ingen (heri 3 arkiver & 7 patenter)	15	0.8	1.2
	<u>161</u> stk.		

* Lokaliseret/verificeret via edb.

Oversigten viser, som nævnt i forordet, kun fordelingen af verifikationer på modtagne indlån i perioden.

Undersøgte man udgående bestillinger, ville tallene ændre sig en smule og forøge andelen af ulokaliserede i oversigten.

Det er typisk ulokaliserede bestillinger, der ender som negativsvar, og hvoraf der efter forespørgsel til låneren kun ønskes en mindre del fremskaffet.

EDB-lokaliseringer og -verifikation.

I 1985-undersøgelsen var 9.6 % af hele materialet lokaliseret via edb. Det tilsvarende tal i 1988-undersøgelsen er 37.2 %.

I 1985 var 28.8 % af modtagne lokaliserede bøger lokaliseret via edb. Det tilsvarende tal er nu 47 %.

Tages monografier og periodika under ét, er 44 % af modtagne materiale fra Danmark behandlet via edb.

En nærmere beskrivelse af, hvilke biblioteker og hvilke edb-lokaliserings-instrumenter, der har været anvendt, ses på s.6 og 9.

On-line bestillinger.

En del bestillinger på tidsskriftartikler er sendt til UB2 via ALIS-systemet, nemlig 188 stk ud af 447 leverede = 42 %.

Leveringstid i gennemsnit for on-line bestilte er 12.3 dage, mod en leveringstid for traditionelt bestilt materiale på 12.7 dage.

Der ligger altså en besparelse på ca. 1/2 dag i leveringstiden til låneren ved on-line bestillinger til UB2.

Et mindre antal bestillinger er også sendt on-line til DTB, men disses leveringstider er ikke undersøgt.

Sprog

I modsætning til folkebiblioteksundersøgelsen, hvor 67 % af materialet er danske udgivelser og 33 % ikke-dansk, er kun 10 % af OUBs indlån danske udgivelser, mens næsten 70 % er engelsk-sproget materiale.

Modtaget fra:	<u>Sprog</u> Dansk	Engelsk	Tysk	Fransk	Sv./norsk	Andet	Ialt
Danmark	13 %	68 %	10 %	3%	2%	4 %	1472 stk.
Skandinavien	-	70	9	4	10	7	207
Udland	-	72	16	3	-	9	182
Total	10 %	69 %	10 %	3 %	3 %	5 %	1861 stk.

Under 5 % "andet" gemmer sig:

- 45 stk spansk/italiensk
- 12 - russisk
- 10 - østeuropæisk
- 7 - japansk
- 5 - andre sprog

Trykkeårsfordeling for monografier

	Modtaget fra:				Undersøgelse	
	Danmark	Udland	Total	i %	1985 %	1981 %
1988	4	3	7	1	-	-
1987	14	5	19	3	-	-
1986	27	12	39	6	-	-
1980-85	163	37	200	31) 48.6	26.2
1975-79	76	12	88	14		
1970-74	45	13	58	9	13.8	14.6
1960-69	62	12	74	11	9.5	14.1
1950-59	23	10	33	5	7.1	6.2
1940-49	13	6	19	3	2.6	4.4
1930-39	10	2	12	2		
1920-29	16	5	21	3) 6.9	9.9
1910-19	4	2	6	1		
1900-09	8	8	16	2) 3.6	7.4
1800-99	35	10	45	7	5.5	10.0
pre 1800	2	-	2	-	1.1	2.7
u.a.	8	-	8	1	1.3	4.5
	510	137	647	100 %		

I tidligere undersøgelser har procentandelen for sidste 3 års udgivelser været stigende; fra 1978: 7.2 % over 1981: 13.4 % til 1985: 14.6 %, men i denne undersøgelse er 1986-88 andelen faldet til 10 %.

Ved sammenligning med folkebiblioteksundersøgelsen (s. 9) ses, at for folkebibliotekernes vedkommende er 12 % af interurbanlånet trykt før 1950, 15 % i perioden 1950-69 og 73 % trykt efter 1970.

Tilsvarende tal for OUB er 20 % før 1950, 16.5 % i perioden 1950-69 og 63.5 % efter 1970.

Trykkeårsfordeling for periodika

	Modtaget fra:			i %	Undersøgelse	
	Danmark	Udland	Total		1985	1981
1988	93	35	128	10.7	-	-
1987	149	34	183	15.3	-	-
1986	107	26	133	11.1	-	-
1980-85	274	90	364	30.3)	-
1975-79	92	26	118	9.8) 56.6	45.7
1970-74	67	8	75	6.3	9.1	17.0
1960-69	74	10	84	7.0	10.1	14.1
1950-59	36	2	38	3.2	5.5	6.6
1940-49	14	1	15	1.3	2.4	2.1
1930-39	8	7	15	1.3)	4.0
1920-29	4	2	6	0.5)	4.1
1910-19	3	-	3	0.2)	
1900-09	6	3	9	0.7)	2.0
1800-99	18	7	25	2.1)	3.6
pre 1800	1	-	1)	3.0
u.a.	3	-	3	0.3)	6.8
	949	251	1200	100 %		

Opdelingen i trykkeår viser, at det for periodikalitteratur så absolut er den nyeste litteratur, der er mest efterspurgt, og også at der er et stigende træk på de nyeste 3 årgange, idet udviklingen ser således ud:

1978-undersøgelsen: 23.9 % vedrører 3 nyeste årgange,

1981	-	27.8 %	-	3	-	-
1985	-	32.4 %	-	3	-	-
1988	-	37.1 %	-	3	-	-

Lånerkategorier

	Andel af lån i %:	fordelt på monografier:	periodika:
Studerende & private lånere	40 %	50 %	50 %
OS. Lægebibl. og læger	21	8	92
Hum. institutter	17	49	51
Naturfagl. institutter	17	18	82
Firmaer	2	41	59
Sygehuse & læger (- OS)	2	14	86
Interne lånere	0.7	77	23
Off. institutioner	0.5	75	25
Biblioteker	0.3	67	33

Oplysningerne er behæftet med nogen usikkerhed i forholdet mellem enkelte af grupperne, idet opdelingen er foretaget ud fra navne- & adressefelt på st. 58, hvor OUB ikke noterer stillingsbetegnelse.

Især i gruppen "studerende & private lånere" kan der derfor være nogle, der burde henføres til andre grupper.

Opdeling i lånerkategorier blev ikke foretaget i 1985-undersøgelsen, men sidste gang i 1981.

Opdelingen var dengang:

Studerende & private lånere	57.4 %
Odense Sygehus	12.9
Hum. institutter	11.3
Naturfagl. institutter	16.8
Interne lånere	0.8
Biblioteker & lægebibl.	0.8

BIBLIOMETRISKE ANALYSER I PSYKOLOGIEN

Birger Hjørland

Det kongelige Bibliotek,
Christians Brygge 8,
1219 København K,
Danmark

Artiklen introducerer bibliometriske analyser i psykologien ud fra udvalgte undersøgelser. Der konkluderes, at bibliometriske undersøgelser kan give nyttige oplysninger, men samtidig indebærer mange muligheder for fejlfortolkning. Ikke mindst i psykologi, hvor der eksisterer grundlæggende forskellige forskningsparadigmer.

Bibliometri betyder optællinger eller målinger af litteratur, f.eks. dens omfang, dens fordeling på alder, på litteraturformer, opgørelser af særligt citeret litteratur m.v. Ofte er der tale om, at sådanne bibliometriske analyser er rent "akademiske øvelser", men der kan også være tale om anvendelse f.eks. i forskningsadministrativ sammenhæng, hvor man søger at evaluere hvilke forskere eller forskningsinstitutter, der især citeres — og derved antages at have særlig værdi. Et eksempel på sidstnævnte undersøgelse er Endler, Rushton & Roediger (1978). Som regel anvendes bibliometriske analyser imidlertid indenfor det område, der idag ofte betegnes "biblioteks- og informationsvidenskab" (Hjørland, 1977) til undersøgelser af, hvor effektive de eksisterende informationssystemer er udfra forskellige kriterier. Der er også forskere, der foreslår bibliometriske undersøgelser anvendt indenfor hvad de kalder "scientometry", altså måling af videnskab. Det er opfattelsen hos forfatteren til denne artikel, at bibliometriske analyser *kan* give nyttige oplysninger f.eks. i forbindelse med biblioteksadministration, men at det er en farlig og ofte meget misbrugt metode. Jeg vil i denne artikel vise eksempler på hvordan bibliometriske analyser har været foretaget indenfor psykologi, og både pege på heldige anvendelser og forsøge at tilbagevise mere problematiske tendenser.

Mest citerede tidsskriftsartikler og bøger i psykologi

Mange bibliometriske undersøgelser kan kun lade sig gøre ved hjælp af Social Sciences Citation Index, et hjælpemiddel, der begyndte at ud-

komme i 1973. I 1978 offentliggjorde Garfield (1978, a og b) to artikler, der redegjorde for, hvilke tidsskriftsartikler og bøger, der var de 100 mest citerede af samfundsforskere i perioden 1969-1977. Disse undersøgelser er i høj grad flatterende for psykologer, idet faget psykologi tegner sig for 77 af de 100 artikler:

"At sige at psykologien dominerer de dicipliner, der er repræsenteret på listen ville være en underdrivelse. 77 af artiklerne er psykologiske. Af disse blev 12 publiceret i psykiatriske tidsskrifter. Af de psykologiske var 16 eller 21% indenfor delområdet indlæring og hukommelse; 8 artikler eller 10% var indenfor forskningsmetodologi; 8 artikler eller 11% var indenfor socialpsykologien; 7 artikler eller 9% var indenfor betinget indlæring og det samme antal i motivation og adfærd; Psykometrien talte 7 af artiklerne (9%), kognition fem (6.5%), personlighed tre (4%).

Grunden til at psykologiske artikler prædominerer er ganske åbenlys. Mens psykologiske artikler i gennemsnit kun indeholder 9.4 referencer per artikel, så publiceres der en betragtelig mængde psykologiske artikler hvert år. Fra vor SSCI Journal Citation Reports kan vi tælle antallet af artikler i hvert tidsskrift. Psykologi dominerer denne liste, fordi den er den største af de samfundsvidenskabelige discipliner; som jeg har sagt for områder som f.eks. biokemi, så forøger størrelsen af feltet chancerne for "superstar" artikler. Det er usandsynligt at man vil finde artikler der er citeret mere end 200 gange indenfor områder, der kun producerer få tusinde artikler

Faktisk er kun seks af artiklerne på denne liste indenfor sociologi, fem er i jura, tre i statistik. Politisk videnskab og pædagogik er hver repræsenteret med en artikel". (Garfield, 1978b)

Som sagt anser jeg det for flatterende at psykologien således efter Garfields mening uomtvisteligt må anses for den største af samfundsvidenskaberne, og selvom tallene er meget signifikante og til dels bekræftes af andre undersøgelser (f.eks. Line, 1981), så mener jeg alligevel de skal tages med forbehold. Social Science Citation Index bygger for det første overvejende på engelsksproget materiale. Selvom Amerika kvantitativt dominerer samfundsvidenskaberne, så er det ukorrekt at sætte lighedstegn mellem amerikansk samfundsvidenskab og samfundsvidenskab som sådan. Utvivlsomt spiller psykologien en større rolle i amerikansk samfundsvidenskab end i den europæiske. For det andet har Social Sciences Citation Index i sin udvælgelse af tidsskrifter en meget positivistisk opfattelse af, hvad videnskab er, og hvordan et videnskabeligt tidsskrift bør se ud. Tilfældigvis falder de fleste psykologiske tidsskrifter ind under denne opfattelse, mens f.eks. mange økonomiske tidsskrifter (f.eks. sådanne udgivet af banker) ikke gør det. I juraen findes mange lovtidsskrifter, som også kun i yderst beskedent omfang repræsenteres. Endelig for det tredje hvad angår meget stærkt citerede artikler, så kan disse både være udtryk for en positiv modtagelse, men de kan sandelig også være udtryk for imødegåelse og kritik. Een af de 100

mest citerede artikler var Arthur Jensens "How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement" fra Harvard Educational Review, 1969. Denne er jo kendt for at være yderst provokerende – og er nok citeret for at blive modsagt langt mere end for at få tilslutning.

Hvis sådanne karakteristika ved meget-citerede artikler er almindelige, svækker de principperne for mange bibliometriske undersøgelser, herunder hele det grundlag hvorpå Social Sciences Citation Index bygger sine udvælgelseskriterier. Vi skal derfor ikke forvente fra den side at få altfor klare dokumentationer heraf, selvom Garfield i en artikel dog har bemærket problemet.

Af pladmæssige grunde kan vi ikke her bringe listen over alle 100 tidsskriftsartikler – læseren henvises til Garfield (1978a). Det kan dog nævnes, at de 100 mest citerede artikler fordelte sig på 43 tidsskrifter. Fire af disse tidsskrifter talte mere end en trediedel af artiklerne, det var Psychological Review, Psychological Bulletin, Psykometrika og Journal of Abnormal and Social Psychology. 17 af de mest citerede artikler kom fra Psychological Review.

Tabel 1. Monografiforfattere citeret 25 gange eller mere af tidsskrifter.
(Efter Line, 1981, p. 76)

Citeret antal gange		Citeret antal gange	
265	Lenin, V. I.	37	Mill, J. S.
156	Marx, K.	36	Edwards, A. L.
142	Engels, F.	35	Duncan, O. D.
127	Freud, S.	34	Samuelson, P. A.
90	Parsons, T.	33	Durkheim, E.
67	Friedman, M.	33	Thorndike, E. L.
66	Pavlov, T.	32	Spence, K. W.
63	Ricardo, D.	31	Blalock, H. M. jnr
55	Merton, R. K.	31	Johnston, J.
53	Blau, P. M.	30	Goffman, E.
52	Piaget, J.	29	Bruner, J. S.
49	Lipset, S. M.	27	Homans, G. C.
47	Weber, M.	26	Festinger, L.
45	Eysenck, H. J.	26	Horton, D. L.
45	Siegel, S.	26	Simon, H. A.
45	Winer, B. J.	25	Arrow, K. J.
44	Lazarsfeld, P. F.	25	Atkinson, J. W.
42	Hicks, J. R.	25	Dixon, T. R.
41	Coleman, J. S.	25	Etzioni, A.
40	Chomsky, N.	25	Musgrave, R. A.
38	Johnson, H. G.	25	Popper, K. R.

Tabel 1 viser de mest citerede bøger i samfundsvidenskaberne. Line be-

bemærker, at sådanne lister for at være aktuelle bør produceres med 3-4 års intervaller. Det er næppe sandsynligt, at de mest citerede titler ændrer relativ stilling i løbet af et par år, men der vil nok være mulighed for udskiftning for de, der er længere nede i rangordningen. Garfield (1978b) bringer lister, der er opdelt på sub-specialer i psykologien. Tabel 2 viser således de mest citerede bøger indenfor hhv socialpsykologi og motivationsteori og klinisk psykologi i SSCI i perioden 1969-77.

**Tabel 2: Mest citerede bøger i Social Sciences Citation Index 1969-77.
(Efter Garfield, 1978b) indenfor hhv socialpsykologi med
motivationsteori og klinisk psykologi.**

Social psykologi & motivation

- 579 **Bandura A & Walters R H.** *Social learning and personality development.*
New York: Holt, Rinehart & Winston, 1963. 329 p.
- 440 **Brown R.** *Social psychology.*
New York: Free Press, 1965. 785 p.
- 1140 **Festinger L.** *A theory of cognitive dissonance.*
Stanford, CA: Stanford Univ. Press, 1962 (1957). 291 p.
- 612 **Goffman E.** *The presentation of self in everyday life.*
New York: Doubleday, 1974 (1956). 255 p.
- 437 **Hall E T.** *The hidden dimension.*
New York: Doubleday, 1969 (1966). 217 p.
- 942 **Heider F.** *The psychology of interpersonal relations.*
New York: Wiley, 1958. 322 p.
- 674 **Homans G C.** *Social behavior: its elementary forms.*
New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1961. 404 p.
- 635 **McClelland D C.** *The achieving society.*
New York: Irvington, 1976 (1961). 512 p.
- 454 **McClelland D C & Atkinson J W.** *The achievement motive.*
New York: Irvington, 1976 (1953). 384 p.
- 615 **Mead G H.** *Mind, self & society: from the standpoint of a social behaviorist.*
Chicago: Univ. of Chicago Press, 1934. 400 p.
- 537 **Thibaut J W & Kelley H H.** *The social psychology of groups.*
New York: Wiley, 1959. 313 p.

Klinisk psykologi

- 1157 **Bandura A.** *Principles of behavior modification.*
New York: Holt, Rinehart & Winston, 1969. 677 p.
- 536 **Carkhuff R R.** *Helping and human relations; a primer for lay and professional helpers.* New York: Holt, Rinehart & Winston, 1969. 2 vols.
- 674 **Kelly G A.** *The psychology of personal constructs.*
New York: Norton, 1955. 2 vols.
- 516 **Truax C B & Carkhuff R R.** *Toward effective counseling and psychotherapy: training and practice.*
Chicago: Aldine, 1967. 416 p.
- 651 **Fenichel O.** *The psychoanalytic theory of neurosis.*
New York: Norton, 1945. 703 p.
- 647 **Freud S.** *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung. (On the history of the psychoanalytic movement: papers on metapsychology and other works.)* London: Hogarth Press, 1957 (1914). 374 p.

I Garfields monografiliste tegner psykologi sig for 51 af de 100 titler, hvilket stadigvæk er imponerende, men dog tydeligt lavere end i listen over de mest citerede tidsskriftsartikler. Dette synes at bekræfte andre undersøgelser, der viser, at psykologien er den af samfundsvidenskaberne, der satser mest på tidsskrifter som kommunikationsmiddel.

Mest citerede tidsskrifter

Ect af de mest yndede objekter for bibliometriske undersøgelser er lister over de mest citerede tidsskrifter indenfor enkelte fagområder. Ofte tænkes sådanne lister benyttet til vejledning i hvilke tidsskrifter, det er særligt vigtigt for et bibliotek at abonnere på, eller de benyttes som i Social Sciences Citation Index til at udvælge de tidsskrifter, der skal indexeres i tidsskriftindexer. En tredje anvendelsesmulighed er at artikelforfattere kan få et indtryk af, i hvilke tidsskrifter hans ideer har størst chance for at blive opdaget og citeret af andre, d.v.s. hvilke tidsskrifter, der har størst "impact factor".

Som del af Social Sciences Citation Index publiceres nu årligt et bind "Journal Citation Reports", hvori bringes en lang række statistiske oplysninger om de tidsskrifter, der indexeres i værket. Her kan man f.eks. se alle tidsskrifterne rangordnet efter hvor citerede de er af alle de øvrige tidsskrifter i indexen. Da nogle tidsskrifter på grund af et meget stort antal årlige sider/artikler opnår en ulige fordel i forhold til f.eks. mindre nye tidsskrifter, er der også en opgørelse af tidsskrifterne efter "impact factor", der simpelt hen defineres operationelt ved citationsgrad divideret med antal sider. Samme værk oplyser iøvrigt også hvilke tidsskrifter der især citeres i bestemte tidsskrifter, f.eks. hvilke tidsskrifter der især citeres i Nordisk Psykologi – og omvendt: Hvilke tidsskrifter der især citerer artikler fra Nordisk psykologi.

Et eksempel på en sådan rangordning af psykologiske tidsskrifter gives i tabel 3. Opgørelsen i denne tabel er – ligesom i tabel 1 – foretaget udfra et større og mere pålideligt materiale end SSCI, idet der bl.a. er taget større hensyn til tidsskrifter på andre sprog end engelsk. En anden variationsmulighed fås ved at se på, i hvor høj grad et tidsskrift citerer sig selv. Hvis to tidsskrifter har samme "Impact factor", og det ene tidsskrifts citater i væsentlig højere grad end det andets skyldes henvisninger til artikler i samme tidsskrift, kan man være tilbøjelig til at tilregne sådanne selv-citationer en mindre værdi i en rangordning.

Over har (1978) lavet en undersøgelse over inkonsistenser i de indtil da offentliggjorte lister over mest citerede tidsskrifter. Han konkluderer

Tabel 3: Psykologiske tidsskrifter rangordnet efter det antal citater de har modtaget fra andre psykologiske tidsskrifter (Efter Line, 1981, s. 75).

Rangorden			Tidsskrift
Alle år (antal citater i parentes)	1965-1970 (inkl. egne citater)		
Inkl. egne citater	Excl. egne citater		
1 (782)	1 (577)	1	<i>J. Experimental Psychology</i> 1916-
2 (468)	4 (239)	4	<i>J. Comparative & Physiological Psychology</i> 1921
3 (333)	2 (298)	6	<i>Psychological Rev.</i> 1894-
4 (324)	10 (115)	2	<i>J. Verbal Learning & Verbal Behaviour</i> 1962-
5 (275)	7 (162)	3	<i>Psychonomic Science</i> 1964-
6 (263)	3	—	<i>J. Abnormal & Social Psychology</i> 1921-64
7 (231)	5 (213)	6	<i>Psychological Bull.</i> 1904-
8 (189)	6	8	<i>Science</i> 1880-
9 (170)	14 (84)	9	<i>Brit. J. Psychiatry</i> 1858-
10 (161)	8	5	<i>J. Personality & Social Psychology</i> 1965-
11 (139)	9	10	<i>Psychological Reports</i> 1955-
12 (130)	13 (86)	12	<i>J. Consulting & Clinical Psychology</i> 1937-
13 (114)	11	15	<i>Archives of General Psychiatry</i> 1919-
14 (111)	21 (69)	11	<i>Child Development</i> 1930-
15 (99)	22 (68)	25	<i>J. Psychology</i> 1936-
16 (94)	17 (80)	18	<i>Amer. Psychologist</i> 1946-
17 (93)	16 (83)	38	<i>Amer. J. Psychology</i> 1887-
18 (92)	12	17	<i>Amer. J. Psychiatry</i> 1844-
19 (91)	18 (76)	21	<i>J. Personality</i> 1932-
20 (89)	—	23	<i>Int. J. Psychoanalysis</i> 1920-
21 (84)	14	21	<i>J. Experimental Analysis of Behavior</i> 1958-
22 (76)	18	31	<i>J. Nervous & Mental Disease</i> 1874-
23 (72)	20	42	<i>Brit. J. Psychology</i> 1904-
24 (63)	28 (52)	24	<i>Canadian J. Psychology</i> 1947-
25 (61)	37 (41)	42	<i>J. Clinical Psychology</i> 1945-
26 (60)	23	28	<i>Perceptual & Motor Skills</i> 1919-
27 (59)	35 (42)	12	<i>J. Abnormal Psychology</i> 1965-
(59)	24	14	<i>Perception & Psychophysics</i> 1966-
29 (58)	25	31	<i>J. Applied Psychology</i> 1917-
30 (56)	26	94	<i>Psychoanalytic Study of the Child</i> 1945-
(56)	26	28	<i>Q. J. Experimental Psychology</i> 1948-
32 (51)	37 (41)	42	<i>J. Social Psychology</i> 1929-
(51)	—	58	<i>Occupational Psychology</i> 1932-
(51)	29	16	<i>Physiology & Behavior</i> 1966-
33 (49)	30	69	<i>J. Genetic Psychology</i> 1935-
36 (47)	31	35	<i>J. Educational Psychology</i> 1910-
(47)	31	74	<i>J. Amer. Psychoanalytic Assoc.</i> 1955-
38 (46)	33	33	<i>Nature</i> 1869-
39 (43)	34	20	<i>Behaviour Research & Therapy</i> 1963-
(43)	—	25	<i>J. Psychosomatic Research</i> 1956-
41 (42)	35	45	<i>Psychometrika</i> 1936-
42 (41)	37	37	<i>J. Experimental Child Psychology</i> 1964-
(41)	37	36	<i>Psychosomatic Medicine</i> 1938-
44 (40)	50 (30)	55	<i>Amer. J. Orthopsychiatry</i> 1930-

bl.a. at den rangorden man finder frem til afhænger af hvilken database, der er benyttet som udgangspunkt, og fortsætter:

"Selvom computerfremstillede registre af den type, der fremstilles af Institute for Scientific Information (bl.a. Social Sciences Citation Index) giver omfattende analyser i hovedkilder, er litteraturdækningen på ingen måde komplet – ej heller er den statisk; Det sample af kildemateriale, der benyttes til at fremstille sådanne index har i den forløbne tid ændret sig fra år til år".

Over går ikke videre ind på dette punkt, men jeg har lyst til at tilføje, at selvom amerikansk forskning kvantitativt dominerer psykologien (og det derfor ikke vil ændre helt afgørende på forholdet dersom materialet var mere repræsentativt – som i Line's undersøgelse) så er den indholdsmæssigt ret ensrettet sammenlignet med den debat, der f.eks. foregår i dansk og anden europæisk psykologi. Dette kvalitative aspekt diskuterer Schultz Jørgensen i anden forbindelse (1977), og det vil jeg vende tilbage til senere i artiklen.

Amerikansk psykologisk forskning er en meget velsmurt maskine, som producerer utrolige litteraturmængder hvert år. Mange af disse bidrag er imidlertid lidet originale, men de deler den samme grundopfattelse og søger i det indre og i det ydre at ligne naturvidenskaberne. Dette bevirker også, at de i høj grad kommer til at citere de samme forfattere, tidsskrifter etc., som derved får en helt uforholdsmæssig stor status på sådanne "objektive" målinger. Naturligvis er sådanne lister over mest citeret litteratur ikke af den grund ganske værdiløse. Selvom forskningsbibliotekerne ikke kan basere bog- og tidsskriftvalg på dem, kan de dog tjene som ét udgangsmateriale, som man kan søge at sammenholde med andre evalueringskriterier. Men hvis de i denne proces skal tillægges blot en rimelig vægt, så må de bygge på et materiale, der i højere grad indbefatter dansk/nordisk litteratur, og der må tages hensyn til, at nordiske psykologer ikke i samme omfang som amerikanske publicerer deres forskning i tidsskrifter. Men alt i alt må man være kritisk overfor denne tendens til – som Over (1978) siger – at rangordne tidsskrifter efter begreber som "excellence", "importance" og "impact". Selvom begreber som "impact" af Garfield og andre defineres operationelt, kan begreberne få en ekstra mening ved at blive sat i modsætning til subjektive vurderinger. Det at fremhæve et enkelt træk ved tidsskrifterne, mener Over, får os til at glemme disses mange forskellige formål og de mange kriterier, udfra hvilke de kan evalueres. Dette synspunkt dækker helt mit eget.

Litteraturbenyttelsen fordelt på alder

I Social Sciences Citation Index offentliggøres årligt en tabel, der viser den kronologiske fordeling af litteraturhenvisninger i den indexerede litteratur. F.eks. kan man i 1978 årgangen se, at kun 1.51% af citaterne i 1978 litteraturen går til litteratur skrevet i 1978. Dette er letforståeligt, for da 1978 litteraturen blev skrevet, var der kun kommet en mindre del 1978 litteratur, der kunne blive citeret, og det tager tid før litteraturen er blevet registreret i diverse bibliografier og "opdaget" af forskerne. Det er derfor først 1976-litteraturen, der når et maximum ved at blive citeret 9.69% af 1978 litteraturen. Derefter falder det gradvist, således at 1950-litteraturen kun udgør ialt 0,45% af litteraturhenvisningerne i 1978 litteraturen.

Sammedets er der en tilsvarende tabel, der viser de kumulerede tal. Herved er det muligt at konstatere, at hvis man har alle årgangene af SSCI, der går tilbage til 1966, så vil man have en bibliografi, der *tidsmæssigt* dækker 71.43% af de litteraturhenvisninger, der optræder i 1978-årgangen. (Imidlertid dækker SSCI fra 1966-78 rent faktisk ikke 71.43%, hvilket hænger sammen med, at der i litteraturhenvisningerne er henvisninger til litteraturformer (f.eks. bøger), som SSCI ikke dækker, og naturligvis også til tidsskrifter, som SSCI ikke har indexeret). Det, en sådan tabel kan give fingerpeg om er, at hvis man vil være tilfreds med at kunne finde 89.08% af litteraturen, så kan man nøjes med at udarbejde 28 årgange af værket (eller vente på at det har eksisteret i 28 år). Det vil være ulige meget sværere at nå f.eks. 99%, og kræfterne kan – hvis man kun tænker kvantitativt – bruges bedre på at inddrage flere litteraturformer, fagområder m.v.

På baggrund af sådanne statistiske mønstre, har man været tilbøjelig til at tale om "forældelsesloven" for videnskabelig litteratur og endog opstille "halveringstider" for forskellige fags litteratur, defineret som det antal år der går før litteraturen når den halve benyttelse af den maksimale. Man har her draget sammenligninger med radioaktive halveringstider. (Andersen, 1978, s. 33-34). En sådan tankegang er imidlertid principiel forkert. Det er at anvende en naturvidenskabelig tankegang på et socialt problem. En anden indvending mod mange offentliggjorte "halveringstider", at de glemmer at tage det forhold i betragtning, at litteraturen i den undersøgte periode er vokset stærkt. Når der således er få henvisninger til 1950 litteraturen i 1978, så skyldes det ikke kun, at 1950-litteraturen er forældet og erstattet af nyere litteratur, det skyldes også, at der i 1950 ikke blev skrevet nær så meget litteratur som f.eks. i 1976, og der derfor ikke var så meget litteratur at citere ud fra.

Dette forhold kan man imidlertid råde bod på rent undersøgelsesmetodisk (Andersen, 1978). Det principielt forkerte ligger imidlertid i at opfatte menneskelige handlinger – i denne forbindelse de handlinger, der består i at skrive videnskabelig litteratur og citere anden litteratur – som nogle naturlove, i stedet for som et kulturelt og personligt betinget valg.

Hvis vi et øjeblik foretager et tankeeksperiment og ser på psykologiens historie, så er den præget af skiftende teoretiske orienteringer. I de seneste 10-år er der f.eks. sket en stærk øget interesse for klassiske forfattere som Sigmund Freud, C.G. Jung og Karl Marx. I og med at faget foretager sådanne skift er det indlysende, at der også citationsmæssigt sker nogle spring. Nu bliver det disse personer, og deres arvtagere, der især bliver citeret – og de mellemliggende perioder, hvor psykologien f.eks. har været meget behavioristisk domineret bliver relativt mindre citeret. Tanken som en "forældelseslov" er positivistisk i det ekstreme og på en dobbelt måde: Den er for det første i sig selv udtryk for positivism i sin naturvidenskabelige tankegang, i sin vægt på løsrevne empiriske (bibliometriske) data. For det andet forudsætter den, at den forskning, der registreres udvikler sig på en bestemt måde, med en gradvis ophobning af data, uden teoretiske omkalfatringer, d.v.s. den forudsætter at den registrerede forskning er positivistisk.

Hvis vi forestillede os, at vi f.eks. lavede citationsanalyser på den litteratur, der fremstilles indenfor den danske, fænomenologiske tradition i perceptionspsykologien, så ville vi sikkert ikke få et mønster, der lignede mønstret fra SSCI, idet ældre litteratur nok ville spille en forholdsvis meget større rolle. Man kan faktisk gå så vidt som til at sige, at hvis en litteratur (den være sig emnemæssigt eller geografisk afgrænset) følger et mønster, der minder om den fordelingskurve, der ligger til grund for tankerne om en "forældelseslov", så tyder noget på, at denne litteratur ikke er sand videnskabelig, men at den er underlagt "modepræg" og indordner sig under fremherskende normer m.h.t. såvel form som indhold. "Sand" videnskabelig litteratur må være original både hvad angår form og indhold, herunder m.h.t. hvad man finder relevant at citere. Det bør naturligvis være stærkt saglige motiver, der afgør hvad der citeres, og ikke f.eks. ønsker om at demonstrere, at man er bekendt med den og den litteratur.

Konsekvensen af at beskæftige sig med "forældelsesloven" og andre bibliometriske "love", f.eks. "Bradfords spredningslov" kan meget vel blive en selvopfyldende profeti. I og med at biblioteker, bibliografier, tidsskrifter etc. tror på disse love, og koncentrerer sig om at stille den

litteratur til rådighed, der er mest efterspurgt eller citeret, så gør man det sværere for forskere at finde den ældre og mere "perifere" litteratur, der måske er nok så relevant. Herved bidrager man til en åndelig ensretning, til en styrkelse af de toneangivende tanker og til en svækkelse af mindretalssynspunkter.

Bradforths spredningslov

Af pladsmæssige grunde må jeg her afstå fra en nærmere gennemgang af et interessant statistisk fænomen, der er kendt som "Bradforths spredningslov", men det er så centralt for artiklens emne, at jeg kort vil komme ind på det (se iverigt Hjortgaard Christensen (1978) for en introduktion). Fænomenet er udtryk for det forhold, at det i videnskabelige tidsskrifter forholder sig sådan, at nogle få tidsskrifter indeholder en stor del af artiklerne om et givent emne, mens mange tidsskrifter kun hver producerer lidt. Andersen (1978) nævner således et typisk forhold: 2% af tidsskrifterne producerer 33% af artiklerne som et givent emne. 13% af tidsskrifterne producerer 33% af artiklerne som et givent emne. 85% af tidsskrifterne producerer de resterende 33% af artiklerne.

Denne "lov" har den konsekvens, at selv et lille bibliotek kan klare en rimelig del af efterspørgslen, mens der kræves uhyre mange tidsskrifter for at udtømme et emne helt. Social Sciences Citation Index benytter denne lov som grundlag for sine tidsskriftsudvælgelser, og mener dermed at kunne nøjes med langt færre tidsskrifter, end de traditionelle referatidsskrifter som f.eks. Psychological Abstracts. Hvad kan forklaringen være på dette spredningsmønster? Som det er fremgået af det tidligere sagte, mener jeg ikke, der ligger nogen naturvidenskabelig, mystisk lov bag. Artiklers fordeling på tidsskrifterne afhænger naturligvis af nogle konkrete menneskelige handlinger, d.v.s. (1) hvilke tidsskrifter forfattere vælger at sende deres artikler til, og (2) hvilke artikler redaktørerne af tidsskrifterne vælger at trykke. Price (1976), citeret efter Garfield, (1980) har ydet et bidrag til forståelsen af disse fænomener, idet han mener, der er tale om en form for "Mathæus-effekt": Hvis en videnskabsmand eller et tidsskrift publicerer en artikel, og det er en succes, så øges dermed chancerne for at tiltrække andre artikelforfattere. Omvendt er der ikke tale om, at en fiasko skader. Fænomenet er altså knyttet til de herskende forhold på det videnskabelige tidsskriftmarked, og må derfor være kulturelt betinget – f.eks. hænge sammen med tidsskrifternes økonomiske afhængighedsforhold og forskernes vilkår ("Publish or perish"-vilkårene).

International spredning af psykologisk forskning

Der er — særligt i mindre lande — en naturlig interesse i at undersøge udvekslingen af psykologisk information over landegrænser og sprogområder.

Således har f.eks. Nussbaum & Feger (1978) undersøgt udvekslingen mellem Tyskland og andre lande. De finder bl.a., at mens benyttelsen af andre udenlandske kilder end amerikanske i tyske psykologiske tidsskrifter har holdt sig konstant i årene fra 1953 til 1973, så er antallet af amerikanske citater i samme tidsrum vokset fra ialt 21% til 64% af samtlige citater. Samtidig er antallet af tysksprogede kilder forringet fra 70% til 28% — udviklingen gælder såvel de rent psykologiske tidsskrifter som tidsskrifter for naboømråder. Det viser sig, at medens tyske psykologer i høj grad importerer amerikansk forskning, så foregår der faktisk ingen eksport af tysk psykologisk forskning til USA. Forfatterne citerer en undersøgelse, der synes at vise, at dette forhold ikke blot kan henføres til sprogbarrierer hos amerikanske psykologer, idet ikke kun tysksprogede, men også engelsk-sprogede, europæiske tidsskrifter ikke synes at blive citeret i USA i nævneværdigt omfang. Dette resultat bygger dog kun på et spinkelt materiale.

Fra nordisk side foreligger bl.a. nogle små-undersøgelser af Sjöberg (1976) og Hjærnvist (1978). Begge bygger hovedsageligt på det materiale, der offentliggøres i Nordisk Psykologi's årlige bibliografi.

Hjærnvist konkluderer at svenske pædagogiske forskere ligger klart under gruppen af særligt aktive amerikanske forskere ("multiple-article authors"), men betydeligt over "one-study authors" — hvorfor han provisorisk vurderer, at de svenske pædagogikforskere har en indflydelse målt i henvisninger, der ligger noget omkring eller lidt under middelmådigt aktive amerikanske forskere. Medens denne konstatering kan synes lidt perspektivløs, kommer forfatteren ind på de publiceringsformer, der gør sig gældende blandt svenske forskere. Disse synes ikke at benytte tidsskriftmediet, men derimod at foretrække monografier og specielt mimeograferede rapporter. De sidstnævnte argumenterer Hjærnvist stærkt imod som et sikkert middel til at begrave forskningen, og fremhæver iøvrigt, at de fra starten kun var tænkt som en *foreløbig* publikationsform, der senere skulle omarbejdes til bl.a. tidsskriftsartikler.

Sjöbergs undersøgelse (1976) sammenligner de nordiske lande m.h.t. deres publicering på ikke nordiske sprog. Han finder, at i 1974 publiceredes 11 danske, 42 finske, 4 islandske, 25 norske og 121 svenske forskningsbidrag på andre end de skandinaviske sprog (fortrinsvis engelsk). Han peger på, at Sveriges høje stilling i disse tal, beror på en række

"lykkelige omstændigheder", herunder den svenske doktoreksamen, hvor doktoranden trænes i at publicere artikler i videnskabelige tidsskrifter. Hertil kommer andre forhold, bl.a. at det er afgørende i Sverige, når man søger stillinger eller forskningsmidler, at man har publiceret.

Sjöberg's artikel bevirkede en kommentar fra Schultz Jørgensen (1977), hvis fattelse er, at Sjöberg i sin måde at sammenligne de nordiske lande på kommer til at fremstille den svenske forskning i for positivt lys fordi han definerer effektiviteten alene på form (at skrive på udenlandsk) ikke indhold. Endvidere mener Schultz Jørgensen, at selve det at skrive på udenlandsk for at søge sin forskning vurderet af et internationalt forskerkollegium kan have nogle negative indflydelser på selve forskningen. Han skriver bl.a.:

"Herfra kunne man ledes videre og forsigtigt overveje, om denne indordning under den sociale- og regelstyrede organisation af forskningen som konsekvens kunne have, at forskningen bliver centripetal. D.v.s. at den indstiller sig på den snævre forskergruppes indforståethed og accept – mere end på selvstændig og kritisk originalitet, der overskrider den sociale kontrol i forskergruppen. Eller: fører en stærk international orientering mod en konservering af forskningen? At den forbliver indenfor etablerede paradigmer fordi den ser en interesse heri? Kort sagt: betoner internationaliteten positivisme – og emner der nærmer sig det uinteressante? Bliver det udforskning af mus – mere end af menneskeligt set relevante problemer?"

(Schultz Jørgensen, 1977, 173-174).

Jeg finder disse argumenter væsentlige og på linie med de synspunkter, der i denne artikel er fremført mod at tillægge de bibliometriske analyser for stor betydning.

Sjöbergs argumentation minder om den traditionelle administrative eller bureaukratiske måde at tænke på: Resultaterne skal kunne måles og vejes, forskningen gøres op i antal publicerede sider. Denne tænkemåde griber mere og mere om sig i disse år, og bibliometriske analyser vil nok få en voksende anvendelse i denne sammenhæng.

Jeg kan ikke anvise nogen simpel løsning på at undgå de to yderpoler m.h.t. forskningsmiljøer: For det første det ekstreme "publish or perish" miljø, som i en årrække har været fremherskende i USA, og som resulterer i bjerge af publicerede forskningsresultater, hvoraf kun en lille brøkdel indeholder ny, værdifuld og sand viden. Omkostningerne ved denne form for forskning er langt større end f.eks. bibliotekernes omkostninger ved at opbevare litteraturen. De egentlige omkostninger ligger i det arbejde, der er forbundet med at gennemgå litteraturen for at kunne identificere de værdifulde bidrag. For det andet har vi det ekstremt beskyttede forskningsmiljø, hvor forskere ikke har tilstræk-

kelig tilskyndelse til at forske, og alligevel beholder deres forskningsstillinger. Sjøbergs bibliometriske undersøgelse kan måske vise, at Sverige er nærmere den første – Danmark nærmere den anden af de nævnte poler. Men "hvor" det er bedst at ligge, eller hvordan man kommer "derhen" gives der ikke noget svar på.

Konklusion

Bibliometriske analyser er i deres natur positivistiske metoder til analyser af problemstillinger relateret til forskning og informationsformidling.

Som middel til at udvælge nobelpristagere, "eminente" forskningsinstitutioner, "impact" hos tidsskrifter og tilsvarende overforenklede sammenhænge må de afvises. Det samme må den tilbøjelighed der hos nogle forfattere har været til at betragte bibliometriske statistiske fordelinger som "naturlove" (f.eks. forældelsesloven, spredningsloven etc.).

Tilbage bliver, at bibliometriske undersøgelser kan anvendes som nyttige strømpile, når visse sammenhænge ønskes belyst, f.eks. sprogbarrierer, publikationsformers gennemslagskraft m.v. I denne forbindelse må man imidlertid være opmærksom på talrige muligheder for fejlfortolkning. Fremfor alt er der en stor tilbøjelighed til at overfortolke tilgængelige datamængder, f.eks. fra Social Sciences Citation Index. I psykologi og samfundsvidenskaber gør der sig vigtige forskelle gældende med hensyn til grundlæggende forskningsparadigmer, og disse forskelle giver sig også udslag i forskellige angrebsvinkler forskellige steder i verden, ligesom der kan være tendenser til, at nogle paradigmer mere satser på f.eks. tidsskriftsartikler som medium, mens andre i højere grad satser på monografier. Hvis bibliometriske undersøgelser ikke tager hensyn til sådanne forhold, kan de have negative konsekvenser for forskningen.

Specielt for en skandinavisk synsvinkel må det være vigtigt, at forsøg på at belyse f.eks. litteraturbehov bygger på skandinaviske undersøgelser og ikke på overfortolkning af amerikanske opgørelser.

Et eksempel på en forskning, som forfatteren ville finde nyttig, var at undersøge litteraturhenvisningerne i f.eks. en årgang specialeopgaver fra psykologistudiet. Hvordan fordeler de sig f.eks. på alder, på monografier og tidsskriftsartikler, på sprog etc. Det kunne f.eks. være interessant at se, om der er et markant fald i antallet af litteraturhenvisninger til litteratur, der er ældre end 1966, idet mange specialstuderende benytter edb-søgning i Psychological Abstracts, der går tilbage til 1966 i edb-

udgaven. Det kunne også være interessant at få en fornemmelse af, hvor stor en del af litteraturhenvisningerne i en årgang specialer, der lod sig finde i standardværker som Psychological Abstracts, Social Sciences Citation Index m.v.

I min undervisning af psykologistuderende i litteratursøgning, har jeg opstillet en normativ model for, hvordan man efter min mening bør gå frem (Hjørland, 1980, 7-15). Mange studerende følger imidlertid ikke denne model, fordi de finder dens krav for store (dette er tilfældet, fordi modellen skal kunne gælde for det meget store spektrum af emner og opgavetyper, den sigter på). Med bibliometriske undersøgelser af den her skitserede type, vil man kunne se hvilke elementer i modellen, der rent faktisk har størst betydning, og kan hermed tilnærme biblioteksteorien til praksis. Målet er naturligvis at forskere og studerende skal benytte bibliografiske hjælpemidler i så vid udstrækning som overhovedet muligt.

SUMMARY

Bibliometric analysis in psychology

The article introduces bibliometric analysis in psychology. Selected investigations showing most cited journals, most cited articles and monographs, chronological distributions of citations, international diffusion of psychological research etc are quoted and discussed. The conclusion is that bibliometric research may give useful information, but contains many risks of misinterpretations. Misread bibliographic investigations may cause literature representing the viewpoints of minorities to be given inferior treatment in bibliographies and libraries compared to the literature which is most cited and often represents the viewpoints of majorities. Especially in psychology and other social sciences, where fundamentally different research paradigms exist, the dangers of bibliometric investigations are considerable. Well designed bibliometric investigations may, however, give useful information about the function of the scientific information system in psychology.

LITTERATUR

- Andersen, A.: *Forsker og samfund* – Tolv essays om den videnskabelige informationsformidling. København: Akademisk forlag, 1978.
- Christensen, F. Hjørtgaard: Bradfords spredningslov. I: F. Hjørtgaard Christensen et al. (red.): *Referencematerialer indenfor naturvidenskab og medicin*. København: Danmarks Biblioteksskole, 1978, 303-306.
- Endler, N.S., Rushton, J.P. & Roedinger, H.L.: Productivity and scholarly impact (Citations) of British, Canadian, and U.S. departments of psychology (1975). *American Psychologist*, 1978, 33, 1064-1093.

- Garfield, E.: The 100 articles most cited by social scientists, 1969-1977. *Current Contents*, 1978, 10, (32), 5-14. (a)
- Garfield, E.: The 100 books most cited by social scientists, 1969-1977. *Current Contents*, 1978, 10, (37), 5-16. (b)
- Garfield, E.: Bradford's law and related statistical patterns. *Current Contents*, 1980, 12, (19), 5-12. (c)
- Hjørland, B.: Psykologi og informationsvidenskab. *Nordisk Psykologi*, 1977, 29, 204-219.
- Hjørland, B.: *Psykologi*. (Det kgl. Biblioteks fagbibliografier, 7). København: Det kgl. Bibliotek, 1980.
- Härnqvist, K.: International spridning av svensk pedagogisk forskning. *Forskning om Utbildning*, 1978, 5, 39-43.
- Jørgensen, P. Schultz: Mus og mennesker i forskningen. *Nordisk Psykologi*, 1977, 29, 172-175.
- Line, M.B.: The structure of social science literature as shown by a large-scale citation analysis. *Social Science Information Studies*, 1981, 1, 67-87.
- Nussbaum, A. und Feger, H.: Analyse des deutschsprachigen psychologischen Zeitschriftensystems. *Psychologische Rundschau*, 1978, 29, 91-112.
- Over, R.: Journal ranking by citation analysis: Some inconsistencies. *American Psychologist*, 1978, 33, 778-780.
- Price, D.J. de Solla: A general theory of bibliometrics and other cumulative advantage processes. *Journal of the American Society for Information Science*, 1976, 27, 292-306.
- Sjöberg, L.: Internationellt inriktad psykologisk forskning i Norden. *Nordisk Psykologi*, 1976, 28, 209-213.
- Sjöberg, L.: Är internationellt inriktad forskning dålig forskning? *Nordisk Psykologi*, 1977, 29, 287-288.

Strukturtilpasning eller trussel mod kulturen?

*Træk af den vesttyske debat om magasinbehov og kassation
i de videnskabelige biblioteker*

Af Svend Larsen, Århus

Den danske situation

Det er et velkendt fænomen, at biblioteker med regelmæssige mellemrum får pladsproblemer. Det gælder også for danske biblioteker. For de større forskningsbiblioteker i Danmark er situationen den, at et enkelt bibliotek i år har kunnet indvie en nybygning, mens der for de to største forskningsbiblioteker arbejdes med byggeplaner. Universitetsbibliotekets 2. afd. (nu: Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek) i København har i tilknytning til den eksisterende bygning fået en tilbygning på godt 3 000 kvadratmeter, som gør det muligt at gøre en stor del af de løbende udenlandske tidsskrifter direkte tilgængelig på åbne hylder (1). Det Kongelige Bibliotek har i flere år haft store pladsproblemer, og har netop offentliggjort forslag til et omfattende byggeprogram. Det omfatter dels opførelse af moderne magasiner i nærheden af Københavns Universitets bygningskompleks på Amager, dels et storslået – og økonomisk krævende – byggeri ved den københavnske havnefront i tilknytning til Det Kgl. Biblioteks eksisterende bygninger (2). Også Statsbiblioteket i Århus har store pladsproblemer. Magasinarealerne er blevet udvidet med to underjordiske magasiner, siden den nuværende bygning blev taget i brug i 1963. Derimod er arealerne til publikums- og kontorsformål ikke udvidet, selvom aktiviteten er steget voldsomt, og nye opgaver er kommet til. Den mest rationelle vej til at skabe tidsvarende forhold for publikum og personale er, at Statsbiblioteket overtager dele af Aarhus Universitets hovedbygning (3). Foreløbig har biblioteket lejet kontorer i hovedbygningen, mens en ministeriel arbejdsgruppe analyserer de to institutioners pladsbehov og forskellige løsningsmuligheder.

Som i andre lande arbejder offentlige institutioner også i Danmark inden for meget snævre økonomiske rammer. Der skal spares på de statslige budgetter, og de bevilgende myndigheder er meget tilbageholdende med at give penge til større byggeprojekter. Hvad angår de statslige biblioteker, er det fra politisk side tilkendegivet, at man ikke skal forvente støtte til større byggeprojekter, førend der er skabt et vist overblik over de fremtidige udgifter til at *opbevare* og *bevare* bibliotekernes samlinger. Og på foranledning af Kulturministeriet har Rigsbibliotekarembetet nedsat et udvalg om bevaring og kassation af forskningsbibliotekernes materialer. Udvalget skal bl.a. komme med forslag om retningslinjer for, hvilke materialer der bør opbevares i den oprindelige fysiske form, hvilke der kan tænkes overført til andre medier, og hvilke der kan kasseres. Udvalget skal også overveje, om der bør oprettes et eller flere depotbiblioteker for forskningsbibliotekerne. At det politiske krav om reduktion af udgifterne til magasinering og egentlige bevaringsforanstaltninger er alvorligt ment, fremgår i øvrigt af en anden sag. I Danmark er aviserne den materialekategori, der er mest udsat for at gå til grunde på grund af materialets fysiske tilstand. Der er derfor søgt om penge til mikrofilmning af de mest udsatte aviser. Kulturministeriet har bevilget et mindre beløb, så der kan startes på filmningen af de ikke-filmede ældre aviser. Men pengene blev bevilget på den udtrykkelige betingelse, at aviserne kasseres efter endt filmning! Spørgsmålet om kassation af de filmede danske er ikke endeligt afgjort, men ministeriets udspil er ganske illustrerende for

de vilkår, bibliotekerne har at arbejde under i disse år. De store offentlige biblioteker må indstille sig på en ny situation.

På den ene side stilles der krav om, at bibliotekerne bedre end i dag imødekommer brugernes skiftende behov. På den anden side sker der en relativ reduktion af bevillingerne. Der er mange faglige udfordringer i denne situation, hvor traditionelle og velprøvede løsninger ikke længere er anvendelige. Det gælder også løsninger på bibliotekernes pladsproblemer, hvor det politiske krav nu er, at bestanden skal tilpasses pladsen og ikke omvendt. I Vesttyskland har der været en omfattende diskussion af dette, og den er efter min mening meget lærerig, fordi den viser, hvordan helt *fundamentale antagelser og holdninger* gør sig gældende også i det tilsyneladende enkle spørgsmål om pladsbehov og magasinudbygning.

Det vesttyske videnskabsråds anbefalinger

Den seneste tyske diskussion startede med *Wissenschaftsrats* udgivelse af *Empfehlungen zum Magazinbedarf wissenschaftlicher Bibliotheken* (Köln 1986). Wissenschaftsrat er et rådgivende og koordinerende organ, som især beskæftiger sig med forskningens organisation og infrastruktur. Det består af repræsentanter for både forbundsstat og delstater.

Baggrunden for at videnskabsrådet har set nærmere på forskningsbibliotekernes behov for magasinareal, er det enkle forhold, at trods omfattende biblioteksbyggeri i 1960'erne og starten af 1970'erne vil mange biblioteker mangle magasinplads fra begyndelsen af 1990'erne. Videnskabsrådets arbejdsgruppe for biblioteker, der har udarbejdet anbefalingerne, startede med at lave en spørgeskemaundersøgelse af bibliotekernes magasin-kapacitet og -behov. I undersøgelsen deltog 69 biblioteker (universitetsbiblioteker og de store biblioteker med nationale opgaver). De har angivet pladsbehovet for en periode af 15 år fra 1984, samt 5 års »reserveplads«, altså for en planperiode af 15–20 år. Resultatet af undersøgelsen var, at der på undersøgelsestidspunktet var et *investeringsbehov på 750 mio. DM* for at dække magasinbehovet i planperioden, og dette behov gentages hvert 15.–20. år. Selv efter vesttyske forhold er der tale om en investering af betragteligt omfang for at dække behovet for magasinplads, og det er baggrunden for, at sagen er taget op.

Videnskabsrådet anbefaler, at man i stedet for at starte et omfattende magasinbyggeri går i gang med at *reducere magasinbehovet*. Rådet peger på *tre veje* til dette:

- 1) formindskelse af tilvæksten, specielt tilvæksten i form af gaver og bytte (udveksling) samt udskillelse fra samlingerne, specielt aviser og tidsskrifter
- 2) ændret praksis for offentliggørelse af dissertationer.
- 3) koordineret program for »arkivering« af sjældent benyttet litteratur.

Ser man på de enkelte punkter, er det forståeligt, at man i Tyskland ser på tilgangen af dissertationer, idet hvert tysk universitetsbibliotek årligt modtager mellem 5000 og 10000 dissertationer. Men i en nordisk sammenhæng er det ikke pladsen, der er problemet ved disputatsgenren. De to andre punkter, der peges på i videnskabsrådets anbefalinger, er derimod relevante i nordiske biblioteker. Næppe ret mange vil benægte, at man kan reducere tilvæksten ved at se mere kritisk på det materiale, der tilbydes som gave og i udveksling. Det bliver straks vanskeligere, når det drejer sig om at reducere pladsbehovet ved at kassere allerede indgået materiale. Som kandidater til udskillelse peges der i anbefalingerne på dubletter, forældede lærebøger, gamle lovudgaver, telefonbøger, vejvisere og materiale, der er filmet, specielt aviser. Ved udskillelse er der to store problemer: omfang og udvælgelse. Spørgsmålet om, hvor meget der kan og skal udskilles, kan besvares radikalt ved at fastsætte en *overgrænse for bestanden*. Med en sådan overgrænse er det med given tilvækst enkelt at beregne den nødvendige kassation. I anbefalingerne

hedder det, at sådanne overgrænser må overvejes. Men det er ikke noget afgørende punkt, og det har ikke den centrale rolle, som visse kritikere af anbefalingerne forestiller sig (4). Videnskabsrådet forkaster direkte ideen om »the self-renewing library« med nul-vækst i bestandstallene. Det forestiller sig en vis vækst i bibliotekernes bestand, men en mere kontrolleret eller planlagt vækst end hidtil uden dog at konkretisere dette. Heller ikke hvad angår udskillelseskriterier er anbefalingerne videre konkrete. Der peges på, at inden for mange fagområder falder brugen klart med alderen. Objektive kriterier som faktisk brug er anvendelige, men de må suppleres med faglige skøn. En af biblioteksfolkene bag anbefalingerne, Günter Gattermann (leder af universitetsbiblioteket i Düsseldorf), har i en kommentar fremhævet, at det lige præcis er her, vanskelighederne ligger, og at det er her, der er brug for forsøg og biblioteksfagligt udviklingsarbejde (5).

Arkivbiblioteker

Noget mere konkret er videnskabsrådet, når det gælder opbevaring af sjældent benyttet litteratur. Det anbefales, at bibliotekerne skaber plads til en del af tilvæksten ved at udskille sjældent benyttet litteratur. Det gælder universiteternes hovedbiblioteker, men også institutbibliotekerne, hvilket nok er værd at understrege, set fra en dansk synsvinkel. Den udskilte litteratur foreslås overført til såkaldte »arkivbiblioteker«. Disse arkivbiblioteker er ikke selvstændige depotbiblioteker, men eksisterende biblioteker, der får tildelt funktionen som arkivbibliotek for et bestemt fagligt eller geografisk område. Det foreslås, at der udpeges et eller to sådanne arkivbiblioteker for hver delstat, og i anbefalingerne anføres konkrete forslag. Således foreslås stats- og universitetsbibliotekerne i Göttingen og Hamburg udpeget til arkivbiblioteker for de nordtyske delstater. Ved udvælgelsen af arkivbiblioteker er der lagt vægt på en kombination af regionale og faglige hensyn og varetagelse af nationale opgaver.

Løsningen med arkivbiblioteker bygger helt bevidst på den eksisterende biblioteksstruktur. Hensigten er at undgå magasinudbygning ved hvert enkelt bibliotek eller etablering af selvstændig depotbiblioteker, og målet med det er at reservere de knappe økonomiske ressourcer til *investeringer i edb* og til investeringer i ombygninger, der gør det muligt at gøre mere materiale direkte *tilgængeligt på åbne hylder*. Videnskabsrådets anbefalinger er altså ikke rene spareforslag. Tværtimod forudsætter de investeringer i bl. a. edb, idet løsningen med et netværk af arkivbiblioteker kun kan fungere effektivt med edb-baserede bestandskataloger. Rådet har da også udarbejdet anbefalinger om etablering af sådanne kataloger (6). Let tilgængelige bestandskataloger er en forudsætning for effektivisering af fjernlån, for bedre udnyttelse af samlingerne og for koordinering af indkøb. Der findes allerede bestandskataloger for nogle af de tyske delstater. Videnskabsrådet anbefaler, at der laves sådanne regionale kataloger i hele Forbundsrepublikken, og at de kobles sammen i et netværk. Katalogerne skal være retrospektive og i hvert fald dække den nyere litteratur fra 1945 og fremefter. Denne grænse er valgt, fordi godt 80% af det samlede udlån ligger i bestanden fra efterkrigstiden. Rådet anslår, at udgifterne til edb-udbygning og retrospektiv katalogisering vil andrage ca. 150 mio. DM, og anbefaler, at opgaven finansieres særskilt, så det ikke belaster den løbende drift. Samtidigt påpeger rådet, at det er en hastesag, som gerne skulle være bragt i orden, inden pladsproblemerne skærpes drastisk i slutningen af 1990'erne.

Til grund for videnskabsrådets anbefalinger ligger en *biblioteksfaglig prioritering*, hvor de umiddelbare brugerhensyn er prioriteret højest. Direkte adgang til bøger og tidsskrifter og edb-kataloger fremhæves som afgørende for brugerne. Pladsproblemer ansues under denne brugerorienterede synsvinkel og ikke under f.eks. en bevaringssynsvinkel. Således peges der på, at en af de uheldige følger af pladsproblemer kan blive, at systematisk

opstilling på åbne hylder bliver mindre udbredt, fordi denne brugervenlige opstillingsform er pladskrævende.

Men løsningen af pladsproblemerne kan ifølge videnskabsrådet ikke være en massiv udvidelse af bibliotekernes magasinarealer. Der er ikke råd til på alle punkter at fortsætte den udbygning af bibliotekerne, der fulgte den voldsomme udbygning af forskning og højere uddannelse i første halvdel af 1970'erne. Litteraturforsyningen skal derfor klares i et samarbejde mellem eksisterende biblioteker. Nye opgaver skal ikke løses ved at etablere nye institutioner, men ved at eksisterende institutioner deles om dem, og dette samarbejde og denne opgavedeling gøres mulig af den moderne informationsteknologi. Man har søgt at anlægge en *helhedsbetragtning*, som tager *udgangspunkt* i den eksisterende struktur i biblioteksvæsenet, men lægger samtidig op til justeringer af »spilleregler« og af fordeling af opgaver. Tankegangen er også kendt i danske biblioteker, selv om den ikke er proklameret som officiel strategi.

Principielle indvendinger

Videnskabsrådets anbefalinger vakte voldsom opsigt, og allerede inden den officielle version forelå, blev sagen taget op i aviser og fjernsyn, hvor kassation i visse tilfælde blev sidestillet med »bogbrænding«! Denne voldsomme kritik medførte, at der i sidste øjeblik blev foretaget ændringer i rådets anbefalinger. Men også den endelige, offentliggjorte version blev udsat for stærk kritik. Fra biblioteksside kom der således skarpe indsigelser fra *Paul Raabe*, leder af Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel (7). Raabe ser rådets anbefalinger som en trussel mod videnskaben og kulturen. For ham er det et grundprincip i »videnskabelig bibliotekskultur«, at alt erhvervet materiale skal beholdes og holdes i god stand. Hvis der er grund til at kassere, kan det kun være udtryk for, at der er købt forkert ind. Omsættes rådets anbefalinger i et politisk krav om kassation, er det udtryk for kynisme og foragt for det store og møjsommelige arbejde, der igennem mange år er udført i bibliotekernes accessionsafdelinger.

De store ord og det høje toneleje kan virke overraskende, men det er uden tvivl nyttigt at få trukket linjerne skarpt op, og det bibliotekssyn Raabe forfægter er bestemt ikke ukendt, specielt ikke i de store, ældre forskningsbiblioteker. Ifølge dette syn er den systematiske opbygning af samlinger det afgørende, og et bibliotek med store, bredt anlagte samlinger er alt andet lige at foretrække fra et brugersynspunkt. Her overfor står den biblioteksopfattelse, som ligger til grund for videnskabsrådets anbefalinger. Ifølge denne opfattelse er størrelse i sig selv ikke nogen garanti for ydeevne eller service. Tilgængelighed er ikke kun et spørgsmål, om det ønskede materiale findes i ens »eget« bibliotek eller ej. Det må opfattes bredere, og omfatte spørgsmål om direkte adgang (åbne hylder), brugervenlige kataloger (online-kataloger forbundet i et netværk) og ekspeditionstid. Og hvor Raabes bibliotekssyn fokuserer på biblioteket som forudsætning for forskning, tager videnskabsrådets anbefalinger eksplicit udgangspunkt i, at bibliotekerne også skal være servicecenter for »masseuniversitetets« undervisningsaktiviteter.

Brugerbehov

Den forskellige opfattelse af *brugerbehov* er et centralt punkt i hele diskussionen. Videnskabsrådets anbefalinger indebærer, at de basale litteraturbehov skal dækkes ved lokal selvforsyning, mens de mere specielle behov i en vis udstrækning skal dækkes via fjernlån, typisk fra biblioteker med arkivbiblioteksstatus. Men findes der en størrelse, der hedder »grundbehov« svarende til forestillingen om »grundforsyning«? Det anfægter *Bernhard Fabian* i et indlæg i diskussionen (8). For ham er »grundforsyning« en tom frase, som skal

dække over et rent spareindgreb. Fabians udgangspunkt er forskningen, specielt den humanistiske og samfundsvidenskabelige, og dens behov kan ikke afgrænses på forhånd. I et vist omfang kan man fastlægge litteraturbehovet til undervisningsformål, men også det er vanskeligt, fordi metoder og emneområder sjældent ligger fast ret længe ad gangen. Fra en videnskabsteoretisk betragtning må man give Fabian ret i, at forskningens udvikling er uforudsigelig, og dens litteraturbehov kan derfor ikke planlægges. Det er også rigtigt, at forskningens udvikling påvirker den højere undervisning, og det har så konsekvenser for bibliotekernes betjening af de studerende. Men på trods af den principielle åbenhed og uafgrænsethed danner der sig nogle klare *brugsmonstre*. Den faktiske brug af samlingerne er ikke tilfældig, men varierer systematisk efter f.eks. materialets alder og det sprog, hvorpå litteraturen er skrevet. Fabian anfører, at videnskabsrådets anbefalinger ikke er empirisk underbyggede. Her har han vel delvis ret. Men der er ingen tvivl om, at der er basis for at gå videre med undersøgelser af brugsmonstre. Det betyder, at kassation ikke behøver at være vilkårlig, men kan baseres på biblioteksfaglig kundskab, og man kan håbe, at diskussionen om bevaring og kassation kan virke ansporende på en praktisk orienteret biblioteksforskning. Måske er det endda at stile for højt. Nogle enkle undersøgelser og praktiske erfaringer med kassation kan vise sig at være nok til at afklare nogle af de uafklarede spørgsmål.

Omkostningssiden

Ud over disse principielle indvendinger er videnskabsrådets anbefalinger også blevet mødt af en række praktisk betonedede indvendinger. Et gennemgående argument er, at kassation kan være meget godt, men det der kan undværes, giver meget lidt plads. Så megen overflødig litteratur findes der ikke i bibliotekerne. Begynder man at kassere, vil den kvantitative gevinst i form af sparet magasinplads ikke løse noget problem, men kvalitativt vil det være nok til at anrette uoprettelige skader (9). Umiddelbart kan argumentet lyde overbevisende, blandt andet fordi det appellerer til almindelig accept af, at den måde, biblioteket fungerer på i dag, er den bedst mulige. Men argumentet ser bort fra, at det er nødvendigt at prioritere: hvis størstedelen af ressourcerne bindes til opbevaring og vedligeholdelse af materiale, vil der være andre ting, der ikke er råd til. Endelig kan man spørge, om der er sket uoprettelig skade, hvis sjældent benyttet materiale kasseres et sted, men fortsat kan rekvireres fra et andet bibliotek.

Så er der mere hold i argumentet om, at øget kassation uvægerligt vil medføre et stigende antal *fjernlån*, og at kassation derfor både økonomisk og betjeningsmæssigt (lang ventetid) kan vise sig at være en aldeles ufordelagtig løsning (10). Man kan regne på, hvor meget et fjernlån koster. Det er derimod noget mere usikkert, hvordan udviklingen i fjernlånstallet vil blive, med eller uden kassationsordninger. Men det afgørende i denne sammenhæng er snarere, hvordan man ser på fjernlån. Der er en tendens til at betragte fjernlån som et nødvendigt onde. Det er en opfattelse, der er grund til at revidere. Med en stigning i udbuddet af litteratur og information vil de allerfleste biblioteker også i fremtiden være afhængige af lån fra andre biblioteker. For de fleste vil selvforsyning være et uoverkommeligt mål. Det burde være grund nok til at arbejde på en forbedring af fjernlånsservicen, og her giver den nye teknologi visse muligheder (bestillingsfaciliteter i online-kataloger, dokumentlevering via telefax m.m.), som man da også nogle steder er i færd med at udnytte. Det betyder, at de indvendinger, der tager udgangspunkt i pris og hurtighed for »traditionelle« fjernlån, efter min mening ikke er særlig relevante.

Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved spørgsmålet om *omkostninger*, al den stund videnskabsrådet fremhæver sine forslag som både fagligt og økonomisk velbegrundede. Et væsentligt punkt er her spørgsmålet om, hvad det koster at foretage kassation. Viden-

skabsrådets anbefalinger forudsætter, at det kan gøres relativt billigt, men det er blevet anfægtet (11). Der er ingen grund til at gå i detaljer med disse beregninger. De hviler på helt specifikke forudsætninger og på gældende regler. Det må være nok at pege på, at omkostningerne hænger nøje sammen med de krav om kontrol m. v., der stilles i forbindelse med kassation, og disse krav kan gøres så omfattende, at det skal blive dyrt.

»Sammensuriebiblioteker«

Striden om omkostningsberegninger peger på, at *organiseringen* af arbejdet er afgørende. Videnskabsrådets anbefalinger er ikke videre detaljerede, men på det overordnede plan har man taget hensyn til dette organisatoriske aspekt. Man foreslår nemlig antallet af biblioteker med arkiv- eller depotopgaver begrænset til et mindre antal biblioteker med erfaring i og teknisk apparat til at håndtere store materialemængder både »ind« (registrering og magasinering) og »ud« (fjernlån). Man lægger altså op til en opgavefordeling, som går på tværs af den opgavefordeling, der i en vis udstrækning er gældende på accessionsområdet, hvor en række fagområder eller dele deraf er udpeget som »Sondersammelgebiete«, som et bibliotek så har ansvaret for, først og fremmest hvad angår erhvervelse af materiale. Dette brud med en opgavefordeling efter fagdelingsprincipper har også vakt indsigelse. Indvendingen er, at arkivbibliotekerne ikke vil have nogen veldefineret faglig profil, de vil blive »sammensuriebiblioteker« (12). Indvendingen hviler, så vidt jeg kan se, på den antagelse, at en låner skal kunne kende bibliotekernes faglige profil og på den måde danne sig forestillinger om, hvor ønsket litteratur kan findes. Antagelsen må være resultat af ren spekulation. I hvert fald kan mange ældre universitetsbiblioteker ikke bringe indholdet af deres samlinger på en enkelt faglig formel, som kan benyttes til praktiske formål. Og vigtigere end emnemæssig inddeling af bibliotekerne er det, at bibliotekssystemet indrettes således, at man ved at henvende sig et sted kan trække på samlinger andre steder, hvis det er nødvendigt. Også for låneren må det være afgørende, at ressourcerne udnyttes optimalt. Hvis det indebærer, at en ældre årgang af et medicinsk tidsskrift ikke skal findes i et medicinsk specialbibliotek, men f.eks. i et stort universitetsbibliotek med arkivopgaver, så må det være acceptabelt, forudsat at materialet er enkelt at lokalisere og kan leveres tilstrækkelig hurtigt.

Tilvækst betingelse for udvikling?

Forslaget om at tildele et mindre antal biblioteker opgaven som arkivbibliotek, og det er et centralt forslag i videnskabsrådets anbefalinger, har også givet anledning til protest fra anden side. Fra biblioteker ved de yngste læreanstalter hævdes det, at forslaget om arkivbiblioteker vil favorisere de ældre biblioteker og hæmme de nye bibliotekers udvikling (13). Det kan ikke afvises, at den ordning, der anbefales af videnskabsrådet, vil betyde, at de nyeste forskningsbiblioteker vil få en mindre vækst i bestanden end den, man har oplevet i de ældre biblioteker. *Men er vækst i bestand identisk med udvikling eller en forudsætning for udvikling?* Det er et af de helt fundamentale spørgsmål i diskussionen om bevaring og kassation, for det er omkring dette spørgsmål, de forskellige synspunkter udkrystalliserer sig. Der er klart nok en vis sammenhæng mellem bestandens størrelse og ydeevnen. Men sammenhængen er uden tvivl blevet overvurderet, og man har i vid udstrækning vurderet et biblioteks betydning på grundlag af samlingernes omfang. Et biblioteks størrelse må naturligvis sættes i relation til bibliotekets opgaver. Intet tyder imidlertid på, at vækst i bestand er nogen garanti for udvikling, hvis man med udvikling mener faglig udvikling med det formål at finde frem til nye arbejdsmetoder. Tværtimod må man sige, at satsning på fortsat udvidelse af samlingerne er udtryk for en ret traditionel faglig strategi.

En af deltagerne i den tyske diskussion, Bernhard Fabian, har i anden sammenhæng lidt mistrøstigt bemærket, at kun den bliver betragtet som kompetent bibliotekar, som allerede har opgivet det traditionelle bibliotek som forældet (14). Om det er sådan fat, skal jeg lade usagt, men der er grund til at gøre op med visse traditionelle forestillinger, hvis man vil have moderne brugerorienterede biblioteker, som udnytter ressourcerne optimalt. En af de forestillinger, der er grund til at revidere, er forestillingen om, at hvert bibliotek skal maximere sin bestand for at imødekomme brugernes behov. Samlingernes omfang og sammensætning er vigtig, men ikke mindre vigtig er faktorer som arbejdets organisering, personalets sammensætning og uddannelsesniveau og hele det tekniske apparat.

I det hele taget er det forbavsende, at mange deltagere i diskussionen betragter den tradition, de selv arbejder indenfor, som uangribelig. I de store europæiske biblioteker er der ganske vist en lang tradition for at fokusere på erhvervelse af materiale og opbygning af samlinger. Men andre steder, bl. a. i USA, har man dog i adskillige år arbejdet ud fra den grundsætning, at pleje og udvikling af samlingerne også indebærer, at man skiller sig af med materiale (15).

Brugerinteresse

For en iagttagere uden for den vesttyske biblioteksverden har det af flere grunde været interessant at følge diskussionen om magasinbehov og kassation. Nogle af de problemer, man slås med i Forbundsrepublikken ligner de problemer, der præger vores dagligdag, og nogle af de vesttyske løsninger kan derfor også vise sig relevante i en hjemlig sammenhæng. Men det har også været tankevækkende at konstatere, at biblioteker har en plads i vesttyske forskningsplanlægges og -politikeres bevidsthed. I Danmark har vi oplevet, at fire forskningsråd (det naturvidenskabelige, det lægevidenskabelige, det samfundsvidenskabelige og det humanistiske) har udarbejdet strategi- og handlingsplaner. Kun i én af disse planer er forskningsbibliotekerne omtalt, nemlig i planen fra det humanistiske forskningsråd, som kort peger på de utilstrækkelige bevillinger. Anderledes med anbefalingerne fra det vesttyske videnskabsråd, som nok anfægter visse bibliotekariske traditioner og stiller krav om ændringer, men som dog er et konstruktivt udspil, der også peger på behovet for nye investeringer. De er udtryk for en interesse, som kan være besværlig, men som er at foretrække for ligegyldighed.

Noter

- 1 Om nybygningen og baggrunden for den kan man læse i Kell Prehn, *Danmarks natur- og lægevidenskabelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket 50 år på Nørre Allé*. København 1989.
- 2 *Det Kongelige Bibliotek i fremtiden. Fysiske udbygningsbehov og byggemuligheder*. Modernisering i historiske rammer I. København 1987 (offentliggjort 1989). Forskelligt materiale om byggeplanerne er offentliggjort i *Det kgl. Biblioteks Interne Meddelelser*, 25 årgang, 1989, nr 17.
- 3 Det er den løsning, som også den århusianske universitetsparks arkitekt, C. F. Møller, har peget på. C. F. Møller, *Lidt bygningshistorie. Fra Bispetofte til Bjerget*. Red. E. Søholm og Karl V. Thomsen, s. 152. Århus 1977.
- 4 F.eks. Günter Baron, Bestandsobergrenzen in wissenschaftlichen Bibliotheken. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, Vol. 34, 1987, s. 473-479.
- 5 Günter Gattermann, Angezogene Handbremse für die einen, ... Freilauf für die anderen? *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 20.1.1987, s. 190-195.
- 6 Empfehlungen des Wissenschaftsrates zur retrospektiven Katalogisierung an wissenschaftlichen Bibliotheken. Konvertierung vorhandener Katalogaufnahmen in maschinenlesbare Daten. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, Vol. 35, 1988, s. 423-437.
- 7 Paul Raabe, Den Bibliotheken endlich geben, was sie benötigen. *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 4.1.1986, s. 2865-2868.

- 8 Bernhard Fabian. Stellfläche – das ist doch keine angemessene Argumentation. *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 2.12.1986, s. 3142–3146.
- 9 Således eksempelvis: Richard Landwehrmeyer. Die Magazinbedarfsempfehlungen des Wissenschaftsrats und die Folgen. 4. *Deutscher Bibliothekerkongress*, 78. *Deutscher Bibliothekartag in Berlin 1988*, s. 180f. Frankfurt am Main 1989. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie*, Sonderheft 48.
- 10 Otwin Vinzent. Die Auswirkungen der Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Magazinbedarf wissenschaftlicher Bibliotheken auf Benutzung und Leihverkehr. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie*, Vol. 34, 1987, s. 481–491.
- 11 Hermann Havekost. Überlegungen zur Kosten-Nutzen-Rechnung in den Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Magazinbedarf wissenschaftlicher Bibliotheken. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie*, Vol. 35, 1988, s. 1–31.
- 12 Vinzent (n. 10), s. 491. jfr. Landwehrmeyer (n. 9), s. 186f.
- 13 Dieter Stäglich. Die Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Magazinbedarf aus der Sicht einer neuen Hochschulbibliothek. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie*, Vol. 34, 1987, s. 493–503.
- 14 Bernhard Fabian. Zukunftsaspekte der wissenschaftlichen Bibliothek. *Das Bibliotheks- und Informationswesen der wissenschaftlichen Hochschulen – rechtliche, organisatorische und ökonomische Aspekte*, s. 267. Essen 1984. Fortbildungsprogramm für die Wissenschaftsverwaltung, Materialien nr 19.
- 15 En nyttig og kort oversigt over den snart klassiske amerikanske litteratur om emnet findes i *Encyclopedia of Library and Information Science*, vol. 29, s. 136–139, New York 1980.

Summary

Adaptation or menace to culture? Impressions from the German debate on deacquisition and depository arrangements in research libraries

In Denmark more of the big research libraries are in need of space, esp. for storing purposes. The Ministry of Cultural Affairs has asked a committee of the Office of the National Librarian to explore the possibility of reducing the need of space by deacquisition and the need for a deposit library for research libraries.

In the Federal Republic of Germany a very extensive discussion about the need for extension of stacks and for depository arrangements has taken place, and a study of this debate is very instructive, as it displays some wide-spread assumptions in this subject field and some interesting solutions.

The latest German discussion started in 1986 with the publication of a report from *Wissenschaftsrat* ("Science Council", an advisory and coordinating agency): Recommendations regarding the need for storage space in scientific libraries. The background for the recommendations is the fact that the demand for investments in new stacks is so big that it is impossible to satisfy this demand and at the same time satisfy other urgent demands (e.g. for investments in computerized library systems). It is therefore recommended to reduce the need for storage space by a) reducing accessions (esp. gifts and exchange), b) revising the regulations for publication of dissertations (each research library having an average accession of dissertations amounting to 5–10 000 per year) and c) establishing an arrangement for the depositing of rarely used library materials. Instead of establishing a separate deposit library it is recommended to assign to a few existing libraries the task of being "archival library".

The recommendations released violent protests. The objections raised on grounds of principle were based on the continental tradition attaching weight to the establishment of big, broad collections. The substance of the practical objections was that the procedures of deacquisition and depository arrangements would be so expensive that the intended saving would not be achieved. Furthermore, an implementation of recommendations would reduce the service, as the number of interlibrary loans would rise.

The critics of the recommendations have a tendency to forget that resources are scarce and that the tasks have to be put in order of priority. The recommendations are not only reduction proposals but an expression of priority. It is recommended that the limited resources are used for rebuilding, so that more material can be made easily accessible

(many older libraries are still closed access libraries), and that online catalogues of the collections of the libraries are made in order to make it simple to localize the materials.

The German discussion illustrates that the libraries are in a new situation. They face new demands, and at the same time appropriations are relatively reduced. This situation presents professional challenges, where many traditional solutions will no longer be applicable.

BEGREBSFORKLARINGER.

(foreløbig udgave)

Absolut tilgængelighed: Betegnelse for det forhold, at givne dokumenter eksisterer tilgængeligt i mindst eet bibliotek. (Jfr. *de facto tilgængelighed).

Alsidighedsnormer: I følge folkebibliotekernes lovgrundlag er de forpligtet til at opbygge alsidige samlinger. Den måde, hvorpå dette administreres er et udtryk for de rådende alsidighedsnormer.

Arkivfunktioner: Betegnelse anvendes om biblioteker, der skal sikre, at mindst eet eksemplar af et dokument er tilgængelig.

Basalt litteraturbehov: En gængs bibliotekspolitisk opfattelse mener, at basale litteraturbehov skal dækkes ved lokal selvforsyning, mens de mere specielle behov i en vis udstrækning skal dækkes via fjernlån. For nogle forskere er "grundforsyning" imidlertid en tom frase, idet forskningens behov ikke menes at kunne afgrænses på forhånd. (Jfr. Larsen, 1990, side 53-54).

Bestillingstid: (Ved indlån): Den tid der forløber fra bestilling afsendes første gang og indtil modtagelse af dokumentet. Sml. *ventetid

Bestandsdimensionering: Fastsættelse af et biblioteks størrelse totalt og/eller fordelt på fag, sprog, materialetyper etc.

Bibliometri: Bibliometri betyder optælling eller måling af litteratur. Kan omfatte f.eks. omfanget af et fags litteratur, dets fordeling på alder, sprog, litteraturformer o.s.v. Betegnelsen anvendes især om undersøgelser, der bygger på *citationer, hvorimod f.eks. bibliotekers udlånsundersøgelser betegnes biblioteksstatistik, men ikke bibliometri. På baggrund af statistiske opgørelser er der postuleret eksistensen af "bibliometriske love", f.eks. "forældelsesloven" og "Bradfords spredningslov".

Brugsmønstre: Statistiske regelmæssigheder i biblioteksbenyttelsen, der kan anvendes til at træffe afgørelser af administrativ art, f.eks. deponering af mindre benyttet materiale.

Cirkulationstal: Antallet af udlån pr år divideret med bestanden = gennemsnitligt udlån. (NOP, 1990, side 73).

Citationer: Litteraturhenvisninger i dokumenter. Citationer spiller en stor rolle i literatursøgning, herunder citationsindexer; Sidstnævnte danner også ofte basis for *bibliometriske undersøgelser. Ved undersøgelser byggende på citationer er det vigtigt at kende baggrunden for disse så godt som muligt, jfr. f.eks. Linda Smith (1981; citeret i kompendiet side 28).

Citationsanalyser: Form for *bibliometrisk undersøgelse, der støtter sig på citationer.

Cost benefit: Økonomisk begreb. Mål for forholdet mellem omkostninger og udbytte.

De facto standard: En standard, der rent faktisk er gældende, selvom der juridisk eller på anden måde hersker en anden standard eller ingen standard. (Indenfor edb eksempelvis IBM's DOS system).

De facto tilgængelighed: Hvorvidt et dokument reelt er tilgængeligt for et givent formål, d.v.s. kan fremskaffes indenfor opgavens tidsramme (jfr. *absolut tilgængelighed).

Depotbibliotek: Et bibliotek, der opbevarer mindre efterspurgte dokumenter, udskilt fra andre biblioteker. Et depotbibliotek er bibliotek for bibliotekerne, ikke direkte for lånerne. I Danmark eksisterer der et depotbibliotek for folkebiblioteker, men ikke for forskningsbiblioteker, hvor *hovedfagbibliotekerne i princippet har en slags depotfunktion.

Diakrone: - historiske, forløbs - undersøgelser beskæftiger sig med, hvordan den samme

bogmasses udlån udvikler sig år efter år. Den er således tidsrøvende at udføre, men giver et mere sandt billede af, hvordan litteraturen "forældes".

Efterspørgselsstyring: Det forhold, at man lader bibliotekets styring, først og fremmest af materialebestand bestemme ud fra den faktiske efterspørgsel. Modsat: Normstyring (*Normrelaterede bestandsreguleringsmekanismer).

Eksponentiel vækst, eksponentielle kurver: En vækst, der ikke blot er konstant, men hele tiden er voksende. (Potensfunktioner).

Evaluering: Vurdering, værdiansættelse. Anvendes dels om en fremgangsmåde (kvantitativ teknik) hvis resultat kan udtrykkes i tal, dels om en fremgangsmåde (kvalitativ teknik) hvis resultat kun kan udtrykkes sprogligt. (uafhængig....forbrugerkontrol..)

Fagdeling: Arbejdsdeling mellem biblioteker baseret på en faglig plan. Accessionsarbejdet anses som regel for det væsentligste element i denne fagdeling. Såfremt andre funktioner såsom *arkivfunktioner ikke følger den samme opdeling, tales der om *sammensuriebiblioteker.

Fjernlån: Form for *interurbanlån.

Forbrugerkontrol: Det forhold, at forbrugerne af en serviceydelse eller vare har kontrol med ydelsens kvalitet, pris etc.

Forældelse: Den egentlige betydning af begrebet et dokument forældelse er, at de oplysninger, som dokumentet indeholder er blevet imødegået af udviklingen, herunder af nyere forskning. Indenfor *bibliometrien anvendes begrebet i en anden betydning: som manglende brug som følge af alder.

Fuldtekst: Se online *dokumentlevering.

Global forældelse: En *forældelse, der ikke er knyttet til en bestemt samling.

Halveringstider: Begreb lånt fra atomfysikken. Indenfor bibliometrien er det anvendt om den tid der forløber før litteraturen indenfor et område har en fordeling, hvor 50% af anvendelsen er nyere og 50% er ældre end det pågældende årsmål. (Seymour foreslår som en mere præcis term: "mediation citation age", d.v.s. gennemsnitlig citationsalder.

"Haves ikke" sedler: I biblioteker med bøger på "lukkede hylder" er det nødvendigt for lånerne at udfylde en blanket, når de ønsker at bestille et dokument. Såfremt bøgerne ikke kan findes på pladsen og ikke er udlånt (hvilket oftest fremgår af et "skib" på pladsen) bliver bestillingssedlerne "verificeret" af personalet. De Dokumenter, der da ikke haves, anføres i statistikken over "haves ikke sedler" og fagreferenten får en fløj af sedlen med henblik på at overveje anskaffelse af værket.

Hovedfagbibliotek: En opgavefordeling mellem bibliotekerne især med henblik på accessions arbejdet. Stort set alle hovedfagsbiblioteker ligger i det storkøbenhavnske område.

Ikke-kernesamling: Hele samlingen med undtagelse af *kernesamlingen.

Indikatorer: Idealet i megen videnskab er at få sikker viden om årsagssammenhænge. Når dette ikke er muligt, kan man være interesseret i mindre sikre angivelser af årsagssammenhænge. Såfremt man har begrundede talmæssige udtryk for f.eks. årsagssammenhænge, taler man om indikatorer. Ordet "indikator" kan oversættes ved strømpil. D.v.s. en indikator er én informationskilde, der ikke kan stå alene, men skal sammenholdes med andre indikatorer og forudsætter en fortolkning. Det, der her er tale om er *statistiske indikatorer*, d.v.s. kvantitative data. Anvendelsen af kvantitative data forudsætter altid en kvalitativ analyse og kvantitative data fortolkes naturligvis også på baggrund af kvalitative data.

Indlån: Betegnelse for den proces, at et bibliotek låner fra andre biblioteker. Et indlån kan være et udtryk for mangler i det låntagende biblioteks egen bestand.

Induktiv evaluering: Induktiv/induktion er et filosofisk begreb, der betyder at slutte fra enkelttilfælde til en almen regel eller lov (Modsat deduktion, der slutter fra almen lov til enkelttilfælde).

En induktiv evaluering er en evaluering, der forsøger at evaluere en helhed ud fra en grundigere undersøgelse af en (eller flere) stikprøve(r). Eksempelvis ved at studere anmeldelser m.v. af udtrukne titler.

Informationsbehov: De dokumenter eller informationer, der er nødvendige for at man kan udføre ønskede aktiviteter.

Informationsekspllosion: Populær, men ikke særlig videnskabelig præcis betegnelse for en eksponentiel vækst i antallet af publicerede dokumenter.

Interurbanlån: Betegnelse for bibliotekernes indbyrdes lån.

"Kassationskandidater": Dokumenter, der er identificeret ved een eller anden metode, og som skal underkastes flere vurderinger eller undersøgelser før de evt. kasseres.

Kausuitisk:

Kernesamling: Hos Pors (1990, side 114f) defineret som den del af samlingen, der trækker en bestemt statistisk del af udlånet, f.eks. 95%.

Kompilatorisk: Indsamling af data. F.eks. forfatter man ikke en bibliografi, man redigerer den heller ikke, man kompilerer den. Nogle videnskabsteoretiske opfattelser ser forskningsprocessen som et sådant kompilatorisk arbejde.

Kvadratrodsmodellen: Metode, foreslået af McClellan, gennemgået i Pors (1990, side 79ff), hvorefter et biblioteks bestand sammensættes i forhold til kvadratroden af udlånet i den enkelte faggrupper.

Kvartil:

Kvalitative metoder: Metoder, der ikke bygger på talmæssige opgørelser. (Modsat: *Kvantitative metoder).

Kvantitative metoder: Metoder, der bygger på talmæssige opgørelser. Enhver kvantitativ metode forudsætter en adekvat kvalitativ analyse.

Kvantitative standarder: Talmæssige normer for materialebestand eller accession, evt. personalenormering m.v.

"Last resort": Den funktion at kunne levere de dokumenter, som andre biblioteker har kunnet levere. Typisk vil et *nationalbibliotek være "last resort" for nationale dokumenter.

Leveringstider: (Juul-Larsen, 1989, side 2: Antal dage fra bestilling sendes til lånydende bibliotek og indtil materialet modtages af låntagende bibliotek.

Litteraturproduktion: Antallet af bøger, tidsskrifter og andre dokumenter, der udkommer, f.eks. indenfor et land eller indenfor et fag.

Lokal forældelse: Forældelse målt i en bestemt samling.

Lokaliserede bestillinger:

Median: (forhold til gennemsnit?)

Mættheuseffekten:

Mønsterfortegnelser / Mønsterbibliografi. Dokumenttype. Begrebet er forklaret i et særskilt begrebsleksikon)

Nationalbiblioteksfunktioner: Det centrale i begrebet er et bibliotek, der opbevarer et komplet sæt af alle publikationer udgivet i det pågældende land. Herudover varierer betydningen af begrebet noget fra land til land. Det er således almindeligt, at det er nationalbiblioteket, der udarbejder nationalbibliografien, men dette sker som bekendt ikke i Danmark.

Normrelaterede bestandsreguleringsmekanismer:

Nytteverdi: Økonomisk begreb til karakterisering af en vare eller tjenesteydelse.

Objektiv: Filosofisk/erkendelsesteoretisk begreb.

Omkostningsudviklingen:

Online dokumentbestilling: Såfremt et bibliotek, boghandel eller anden dokumentleverandør har sin katalog online tilgængelig, kan der indbygges online bestillingsfunktioner, således at brugeren direkte kan bestille dokumentet fra sin terminal. Denne facilitet anvendes f.eks. en del ved bestilling af amerikanske disputatser via Dialog. Danske forskningsbiblioteker har eller får også online bestillingsfunktioner for den del af litteraturen, der er edb-registreret.

Online dokumentlevering: I det omfang dokumenter (f.eks. bøger, aviser, tidsskrifter og disputatser) er tilgængelige fuldt tekst online, kan brugeren direkte hos værten bestille en off-line print eller læse dokumentet på skærm, downloade og/eller udskrive dokumentet.

Paradigmer: Betegnelse for grundlæggende teoretiske antagelser indenfor en videnskabsområde. Betegnelsen skyldes Thomas Kuhn (i "Videnskabens revolutioner, dansk udgave 1973).

Potensmodellen: En rent hypotetisk model foreslået af Hjørland, 1990, hvorefter et område tilgodeses materialemæssigt i forhold til kvadratet på efterspørgslen.

Proportionalitetsmodellen:

Rationalisering:

Reservationstider:

Sammensuriebiblioteker: Biblioteker, der ikke har nogen veldefineret faglig profil, men som f.eks. har een faglig profil m.h.t. accessionsopgaver og en anden med hensyn til arkiv- eller depotopgaver. (Jfr. Larsen, 1990, side 55).

Slote-metoden: En mærkningsmetode til identifikation af ikke udlånte dokumenter (Gennemgået i Pors, 1990, side 111ff).

Standard:

Subjektiv: Modsætningen til *objektiv.

Synkrone: - samtidige - undersøgelser ser på aldersfordelingen af de på et givent tidspunkt udlånte bøger. Da der ikke eksisterer lige mange bøger fra forskellige år (og da litteraturtilvæksten i perioder har været eksponentiel), rummer denne metode en stor fejkilde i vurdering af litteraturens aftagende brug over tid.

Tilgængelighed, absolut & de facto:

Tredelt bibliotek:

Udlånskardex:

Udnyttelsesgrad:

Ulokaliserede bestillinger: Bestillinger sendt til et bibliotek uden at det på forhånd er undersøgt (eller påvist) hvorvidt det potentielt långivende bibliotek er i besiddelse af det bestilte dokument.

"Universal availability of Documents": (UNESCO)

Ventetid, lånerens: Den tid der forløber fra låneren afleverer sin bestilling indtil dokumentet modtages.

Verificerede bestillinger: Bestillinger hvor det er undersøgt, at det bestilte dokument data er korrekte og tilstrækkelige.